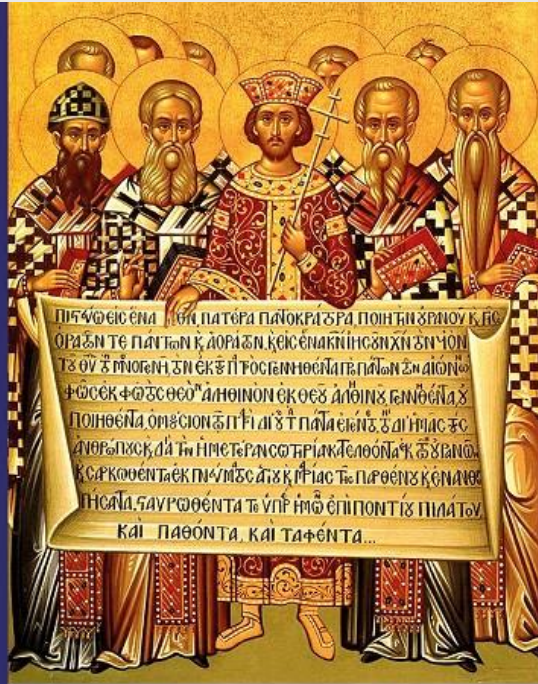

‘Wij geloven’

Wij geloven

Rooms-katholiek en protestant: één geloof

De geloofsblijdenis van Nicea/
Constantinopel uitgelegd door

BRAM VAN DE BEEK en
HERWI RIKHOF

Duifhuizen

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

Inhoud

Redactioneel	1
Heerlijke theologie, maar ontoereikend	4
<i>Dr. Eric Bouter</i>	
Intro	4
1. Een heerlijk theologisch boek.....	4
2. Zonder God is de mens nergens	8
3. De spanning met de wereld ontbreekt	10
4. Een doodlopende weg?	12
5. Visie op andere godsdiensten ontoereikend	12
6. Conclusie	14
Ons geloof belijden in de Drie ene God	15
<i>Mgr. Dr. Gerard de Korte</i>	
1. De aanvechting van de Godsvraag.....	15
2. De oecumenische beweging	17
3. Punten voor gesprek	18
3.1. Wij geloven	18
3.2. Trinitair karakter.....	18
3.3. Overeenstemming én verschillen	18
3.4. Ter afsluiting.....	19
Gesprek over de inleidingen	20
<i>Drs. Leo van Leijsen</i>	
1. Reactie op Dr. Eric Bouter.....	20
2. Reactie op Mgr. Gerard de Korte: Eucharistie en ambt.....	22
3. Maria	23
4. God en de kerk	24
5. Eucharistie en haar beleving.....	25
6. Verschil tussen Eucharistie en Avondmaal?	27
7. Apostolische successie.....	28
8. Omgaan met de Maaltijd des Heren	29

9.	Eric Bouter in reactie op de twee auteurs.....	30
10.	Eric Bouter in reactie op Mgr. De Korte.....	35

Wij geloven 39

Drs. Geert van Dartel

1	Inleiding.....	39
2.	God, Almachtige Vader en Schepper.....	41
3.	Jezus Christus, Zoon van God en Verlosser	43
4.	De Heilige Geest, Heer en Levendmaker.....	47
5.	De Kerk.....	50
6.	De laatste dingen.....	54

Geloofsbelijdenis en Oecumene 57

Drs. Leo van Leijsen

1.	De oecumenische tradities.....	57
2.	Wat er gemist werd.....	58
3.	De geloofsbelijdenis als gemeenschapstekst.....	58
4.	Theologisch spreken.....	59
5.	Maria	59
6.	De Bijbel.....	60
7.	Kerkelijke tradities en de oecumene.....	61
8.	De laatste dingen en de Drie-eenheid	61
9.	Besluit	61

Colofon 63

Redactioneel

In 2019 publiceerden Bram van de Beek en Herwi Rikhof in het boek *Wij geloven* een gezamenlijk commentaar op de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel uit 381. Het boek is het resultaat van gesprekken die de beide theologen over een periode van vijftien jaar met elkaar gevoerd hebben om tot dit boek te komen. Toen ik erover hoorde moest ik denken aan het grote project van de Wereldraad van Kerken uit de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw: *het ene geloof belijden*. Dit grote project waaraan door theologen uit alle kerkfamilies is meegewerkt had tot doel het gemeenschappelijk geloof vanuit de

diverse theologische tradities te belichten en daardoor de verbondenheid tussen de kerken te versterken. Van de Beek en Rikhof noemen het project van de Wereldraad weliswaar niet, maar hun commentaar dient hetzelfde doel. Zij brengen hun kennis over de achtergronden en inhoud van de geloofsbelijdenis die vrucht is van jarenlange studie op een mooie en organische manier bij elkaar. Als het om het geloof in de Drie-ene God gaat zijn er geen harde tegenstellingen die de scheiding tussen de kerken kunnen rechtvaardigen. Dat is het oecumenisch belang van dit boek. Maar er is nog een belangrijk punt dat voor de hedendaagse lezer misschien nog wel belangrijker is. Namelijk de vraag of mensen van de 21^e eeuw nog geraakt kunnen worden door deze woorden van de geloofsbelijdenis die door de eeuwen heen van generatie op generatie is doorgegeven. Mgr. Gerard de Korte zegt het in zijn artikel treffend: 'Is er in onze cultuur nog behoefte aan het belijden van God?' De Godsvraag zelf is aangevochten als nooit tevoren. Dat tekent het belang van dit boek. Voor mensen die niet (meer) geloven is het een gids om vanuit het christelijke perspectief van eeuwen over God en de relatie met God na te denken. Voor katholieken en protestanten is het een gids om zich te verdiepen in de relatie met de Drie-ene God. Het

is geen gemakkelijk boek, maar het is zeer de moeite waard om het te lezen en met elkaar te bespreken.

Op 6 november 2020 hield de Katholieke Vereniging voor Oecumene een online symposium over het boek *Wij geloven*. Sprekers waren Dr. Eric Bouter en Mgr. dr. Gerard de Korte. Daarna vond een uitvoerig debat plaats met de auteurs en de inleiders.

In de inleiding van Dr. Eric Bouter, auteur van het recent verschenen boek 'De Kerk heeft de toekomst', wisselen lof en kritiek elkaar af. Lyrisch is Bouter over de theologische diepgang van dit boek. Maar zijn lof verandert in kritiek omdat hij meent dat uit deze theologie de spanning met de wereld verdwenen is en de waarde van andere godsdiensten ontoereikend wordt behandeld.

Mgr. Gerard de Korte situeert dit boek in de context van onze cultuur waarin de Godsvraag zelf wordt aangevochten en het de vraag is of er nog behoefte is aan het belijden van het geloof. Hij beschouwt de oecumenische beweging als een groot goed en een gave van de Heilige Geest. Daardoor is een gezamenlijk commentaar van een katholieke en protestantse theoloog op de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel mogelijk geworden. Maar kunnen we nu met de auteurs stellen dat nu alle kerkscheidende verschillen zijn overwonnen? Mgr. De Korte stelt dat er nadere verheldering nodig is rond brisante thema's zoals Eucharistie en Avondmaal en de Mariadevotie.

Het gesprek dat op de beide inleidingen volgde was buitengewoon boeiend. Alras bleek dat de auteurs zich niet herkenden in het commentaar van dr. Bouter. Dat leverde heel wat gespreksstof op. Opvallend blijft wel dat het gesprek zich inhoudelijk steeds meer toespitste op vragen over Kerk, Eucharistie en Avondmaal en Maria en daarmee wat wegdreef van de kern van de geloofsbelijdenis: de relatie tot de Drie-ene God.

Naast de bijdragen van het online symposium publiceren we in dit nummer nog twee bijdragen over *'Wij geloven'*.

Voor het blad *SamenKerk* van het bisdom Haarlem-Amsterdam schreef ik in het afgelopen jaar zes catechetische bijdragen over de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Deze zes artikelen, aangevuld met gespreksvragen, brengen we in dit nummer als één artikel uit.

Het boek stond ook centraal in het leerhuis Bêt Drâshâ dat de Katholieke Vereniging voor Oecumene in samenwerking met de Protestantse Gemeente in 's-Hertogenbosch organiseert. Drs. Leo van Leijsen begeleidde het leerhuis samen met ds. Paul van der Waal en doet voor Perspectief kort verslag van de leerhuisgesprekken over dit boek.

Mede namens de redactie wens ik u een Zalig en Gezegend Nieuwjaar! Veel plezier met het lezen van deze artikelen. Schroom niet om te reageren.

Geert van Dartel

Hoofdredacteur

Heerlijke theologie, maar ontoereikend

Dr. Eric Bouter

Intro

Ieder van u die was gevraagd om iets te zeggen over dit boek, zou dat vandaag ontspannen en vooral ook onbevangen kunnen doen. Iedereen - behalve ik.

Ik zit hier namelijk helemaal niet onbevangen. Want de twee auteurs van het boek hebben reeds eerder mijn pad gekruist. Prof. van de Beek had zitting in de leescommissie die het manuscript van mijn dissertatie moest beoordelen, en prof. Rikhof was zelfs een van mijn promotores. Ik sta vandaag dus in zekere zin tegenover mijn *Doktorvaters*. Dat heeft een heel eigen spanning die zich niet laat opsluiten binnen de grenzen van een theologisch duel.

Als er een psychoanalyticus in u zou steken, dan wist u nu waar u aan toe was. Glimlachend achteroverleunend, zou u denken: 'Ah, een klassiek geval van Oedipus. Een man die, als de gelegenheid zich voordoet, zich van zijn *Doktorvaters* ontdoet om vrijelijk over zijn moeder, de Kerk, te kunnen beschikken. Want was die Moederkerk al niet het thema van Bouters dissertatie?'

Iedere kritiek die ik op dit prachtige boek ga geven, kan dus eenvoudig worden weerlegd onder verwijzing naar mijn zielecomplex. Ontkennen dat dit een rol speelt, is het domste wat ik nu zou kunnen doen. Ik zou me dan ook nog bezondigen aan verdringing. Ik zal het dus moeten zoeken in de kracht van het argument.

1. Een heerlijk theologisch boek

Dit boek is een heerlijk, echt *theologisch* boek. Ook een barbaars boek, maar daar kom ik pas aan het einde op. Eerst dat heerlijke theologische.

Theologie is een oud ambacht - ontstaan in de eindfase van het OT. De in veel cultuurlanden opduikende Wijsheid, het met het verstand doorgronden van de wereld en de werkelijkheid die daarachter schuilgaat, die Wijsheid ging ook aan Israel niet voorbij. Maar waar die Wijsheid in andere beschaving uiteindelijk leidde tot filosofie die zich losmaakte van de religie, daar *verbond* in Israel de Wijsheid zich met de Openbaring. Wijsheid werd theologie: het gelovig doordenken van God en wereld.

Dit boek is een waardig moment in die lange, theologische traditie. Het wil zijn een uitleg van het *Symbol*, dat dateert uit de vierde eeuw dateert, ver vóór de scheiding van Rome en Reformatie. Maar dit betekent niet dat de auteurs de hete hangijzers van het 16de-eeuwse schisma vermijden door te vluchten in een geromantiseerd verleden. Dan was het een historisch boek geweest; maar het is een echt theologisch boek.

Het trekt denklijnen vanuit de drieslag die het *Symbol* structureert: Vader-Zoon-Geest. Deze drieslag is in de Kerk nog wel eens vereenvoudigd tot: Schepper-Verlosser-Heiliger. Dan trekt de zonde meestal weg uit de schepping en nestelt zich in het tweede en vooral in het derde deel van de drieslag. Christus redt ons van de zonde, de Geest sterkt ons in de strijd tegen de zonde en troost ons in ons falen. En de schepping is een goede schepping, tenminste, wat wij onder 'goed' verstaan.

In een goede schepping is er alle ruimte voor bespiegelingen over onze kwaliteiten en mogelijkheden; wij worden verleid om in de wereld iets te gaan *bouwen*.

Vooraf met de Renaissance is die weg ingeslagen en het schema natuur-genade maakte tot op zekere hoogte ook ruim baan voor dit soort gedachten. De Reformatie ging heel hier een andere weg door uit te gaan van een *gevallen* schepping. Dat God onze schepper is, herinnert ons niet allereerst aan onze kwaliteiten maar *aan zonde en ellende*. Aldus de *Heidelberg Catechismus* en de *Nederlandse Geloofsbelijdenis*.

Dit grote verschil tussen Rome en Reformatie, natuur-genade vs zonde-genade, ging door heel de theologie. Pas in de 20ste eeuw is een inzet gekozen waarin Rome en Reformatie elkaar kunnen naderen. De Nouvelle Théologie, en zeker Henri de Lubac, mogen we in dit verband met ere noemen.

Die toenadering weerspiegelt zich in dit boek.

Dat de schepping ook een plaats van genieting is, erkennen de auteurs - het zijn geen zwartkijkers - maar als het daarover gaat zijn ze kort van stof. Niet het genieten en het bouwen - de val en de ellende is het vertrekpunt. En binnen de kaders van onze wereld-geschiedenis, *'wordt het morgen niet beter'* (p. 118). Of, p. 176: *'De eeuw die komt, komt niet tot stand door ontwikkelingen in de geschiedenis maar door opstanding van de doden. Het gaat door de dood en door het einde heen'*.

Zo legt dit theologische boek een strakke fundering voor een nieuwe eenheid van de Kerk: van de wereldgeschiedenis hebben we niets te verwachten. De auteurs laten de eminente priester-geleerde Teilhard de Chardin en al zijn volk dan wel niet in de Rode Zee verdrinken en zetten hem ook niet buiten de Kerk, ook Teilhard is gedoopt en dus trekt deze Jezuiet met Israel droogvoets verder, maar iedere rol van betekenis voor Kerk en theologie wordt hem en de zijnen ontzegd. Het punt Omega blijft op verre afstand, zolang deze wereldgeschiedenis nog niet ten einde is. En we klimmen dus zeker niet langzaam daar naartoe.

De auteurs verantwoorden dit theologisch door binnen het *Symbool* de Christologie centraal te stellen (p.190). Gods Zoon heeft het menselijke bestaan aangenomen en dit menselijke bestaan is vlees, zonde. Hij is dan ook gestorven. Dat moet onze kijk op de wereld bepalen. Zoals Newman reeds schreef in 1841: *'It is the death of the Eternal Word of God made flesh, which is our great lesson how to think and how to speak of this World'*.¹ Zoals Christus gestorven is, zo moet alles moet onder het kruis door, alles moet door de dood heen, wil het tot Leven komen.

Vanuit dit heldere uitgangspunt wordt consequent doorgedacht. Dat geeft het boek iets groots. Van de Beek en Rikhof blazen de bazuin om een Kerk in verwarring te verzamelen rondom de eenvoud Gods zoals die in de orthodoxe belijdenis onder woorden is gebracht. Met de Christologie als *machete* hakken ze zich een smal spoor door dichte theologische oerwouden. Hoewel, dat is nog te bescheiden geformuleerd. Het is eerder andersom: Van de Beek en Rikhof leggen eigenhandig hele theologische wouden om, en *sparen* slechts een smal spoor. Al de 20ste-eeuwse theologie waarin het geloof wordt relevant gemaakt

¹ 'The Cross of Christ the Measure of the World' (9 april 1841), P.S. vi, 84.

voor de moderne wereld, valt ten prooi aan hun verwoede kappen; overeind blijft slechts een dunne lijn van moerbeibomen die leidt naar het eschaton. In dat smalle spoor, eigenlijk een dor dal door de wereldgeschiedenis, wordt met psalm 84 God tot bron gemaakt en verder gebeurt er niets maar wacht ieder op het aanbreken van de nieuwe Dag. Hier begint de nieuwe kerkelijke eenheid waaraan dit boek wil bijdragen.

En eerlijk gezegd is het boek zo een grote verademing, een weldaad. Met dit boek kun je weer, onbeschroomd, met Augustinus zeggen: 'Christen ben je om het eeuwige leven'. En met Paulus: 'Wij zijn hier ver van de Here in den vreemde'; 'Wij verwachten naar zijn belofte een nieuwe hemel en een nieuwe aarde waarop gerechtigheid woont'.

Dat smalle spoor van moerbeibomen is ook al zo'n weldaad omdat het op knappe wijze eigentijdse vragen beantwoordt:

- de vraag naar duiding van de geschiedenis;
- de vraag naar de betekenis van het kruis;
- de vraag naar de plaats van de Kerk;
- en vooral de vraag: Wie is God als er zoveel lijden is?

Daarbij waakt het boek ervoor om te gaan verkavelen. Noch met de duivel, noch met de mens wordt verkaveld. De gestalten die het kwaad aanneemt zijn schepselen en op geen manier te vergelijken met God. En God en mens zijn zeker geen min of meer gelijkwaardige spelers in het spel.

Hier laat het boek ook de gereformeerde belijdenisgeschriften achter zich. Daarin houdt God nog teveel schone handen, zo lezen we. Te weinig hebben de gereformeerde vaders beseft dat de zondeval niet alleen de schuld van de mens was. Het geheim is nu juist dat God daarin ook schuld heeft - hoewel de auteurs aarzelen omdat zo te zeggen (wel: p. 209).

Dat in het *Symbol* de Christologie centraal staat, heeft gevolgen voor hoe we de schepping moeten zien, zo leren ons de auteurs. De Vader heeft de schepping *door de Zoon* tot stand gebracht. De Zoon is niet veilig in de hemel gebleven, maar mens is geworden en is gekruisigd, gestorven en begraven. In die gang riep Jezus op zeker moment die veelgehoorde vraag: Waarom? Die vraag liep uit op de opstanding en dat maakt dat we onze

eigen geschiedenis en die van de wereld mogen we zien in het perspectief van Christus: door lijden tot opstanding. Dit is de Wijsheid achter onze schepping; zo is de aard van onze schepping.

Al lezend voel je dat de theologie hier niet bezig is om middenin een bedreigende wereld een veilig bunkertje te bouwen. Hier wordt een poging gedaan het leven, de wereld te omvatten. Er gloort iets van een wereldvisie. Goede theologie heeft daar altijd iets van. De drieslag schepping-verlossing-heiliging roept uiteraard ook om zo'n visie, noodzaakt daartoe.

2. Zonder God is de mens nergens

Nu ben ik als theoloog meer op de kudde gericht dan op de theologische wetenschap – ik ben dominee. Mijn blik is dus beperkt. Binnen die beperking kan ik me geen stem uit de geschiedenis herinneren die geschreven heeft zoals deze auteurs. En dan in het bijzonder over de kruisiging en de verantwoordelijkheid die God daar voor zijn wereld neemt. In die kruisiging draagt Christus wel de zonde van de wereld weg, maar voor Van de Beek en Rikhof moet dat niet langer uitsluitend als een *genetivus subjectivus* worden verstaan. Het gaat in de kruisiging niet alleen om het wegdragen van de zonde die de wereld heeft gedáán waarin de wereld is gevallen, het gaat in de kruisiging allereerst om de zonde van het schéppen van deze wereld. Als Jezus het kruis uit Jeruzalem naar Golgota draagt om daaraan gespijkerd te worden, dan is het God-zelf die zijn verantwoordelijkheid, zijn schuld aan deze wereld, draagt. *'Zie het Lam Gods dat zelf zijn zonde, namelijk de zonde van het scheppen van deze wereld, wegdraagt'*. God staat schuldig, en dan verwijzen de auteurs naar die aangrijpende geschiedenis van de Joodse rechtbank in Auschwitz.

aarmee zet dit boek een laatste en beslissende stap in een theologische ontwikkeling die al vanaf de Vroege Kerk gaande is. De ontwikkeling waarin de mens als wezen tegenover God steeds meer aan zelfstandigheid verliest. In de Vroege Kerk had de mens nog een vrije wil, maar verloor die bij Augustinus. Hij kon eerst nog bijdragen aan zijn zaligheid, door het doen van goede werken, maar dat werd uiteindelijk afgekapt ten gunstige van het ene offer van Christus. Ook was er natuurlijke godskennis, maar die sneuvelde, zodat alleen de openbaring overbleef. Uiteindelijk was er alleen nog de schuld, de zonde. In zijn

schuld wás de mens altijd nog iemand voor God. Hoe discutabel dat 'iemand-zijn' dan ook wel was.

Nu zetten Van de Beek en Rikhof de laatste stap. Ook als zondaar kan de mens niet voor God een soort zelfstandigheid bewaren. God zelf neemt de verantwoordelijkheid voor de mens en zijn zonde op zich. Ook dit laatste domein van ons zelfstandig mens-zijn komt ons hier te ontvallen.

Wat de bekende hervormde ds. G. Boer in een van zijn preken zegt:

'Izak staat als een roetzwarte zondaar, Jacob staat erbij als een roetzwarte zondaar, Rebecca staat er als een roetzwarte zondares, allen met vuile handen.

Maar Gods handen, daar kun je naar kijken. Daar zit geen vlekje op, nog geen spatje op zijn vingers'.

zijn dierbare woorden die, als het aan Van de Beek en Rikhof ligt, kunnen worden bijgezet in het museum van homiletische oudheden. En dat is natuurlijk óók het kenmerk van echte theologie: het werpt nieuw licht over het geloof.

Met deze laatste stap is de mens niet meer dan een strootje op de dorsvloer van de hemelse boer. Een veertje op de lippen van de Almachtige. Wat er met hem gebeurt, is alleen nog een zaak van de goddelijke verkiezing. God is alles, de mens is niets.

Het laatste oordeel doet dan ook eigenlijk niet mee in dit boek. Weliswaar lezen we op p. 93 dat over de eeuwigheid wordt beslist in onze tijdelijkheid, en dat doet eraan denken dat je als subject nog meetelt. Maar als de auteurs ons verzekeren (p. 178), dat het laatste oordeel 'de laatste definitieve beslissing van God over de wereld' is, dan gaat het niet meer om iets dat nog moet gebeuren, maar vooral om iets dat al gebeurd is: *'De laatste beslissing is al gevallen. Dat was in de opstanding van Christus'*. De levendige tekening van het laatste oordeel die Jezus-zelf ons geeft in Mattheus 25, wordt in dit boek van al zijn reliëf ontdaan. Het oordeel komt in ijle lucht te hangen. Het doet er eigenlijk niet meer toe. Je voelt dat natuurlijk al een beetje aankomen als in de prolegomena van dit boek de auteurs schrijven dat de moraal niet meedoet in de belijdenis. Want 'moraal is alleen maar iets om het begrensde leven orde te geven en leefbaar te houden'.

Dat het Laatste oordeel dus eigenlijk verdwijnt, is ook wel begrijpelijk: want in het oordeel ben je toch weer iemand voor God; dan is er toch weer verkaveling. En dat willen de auteurs niet. Daarom is er in dit boek ook geen plaats voor de theologisch belangrijke notie van het verbond. Verbond is immers ook verkaveling. *Predestinatie* is het centrale woord. Tevergeefs zoek je naar dat woord, maar het is wel degelijk aanwezig, namelijk verkleed als doop. Doop is verkiezing. *'Als iemand gedoopt wordt, wordt hij of zij opgenomen in de gemeenschap van Christus. Dat zal zijn uitwerking niet missen, maar je weet niet hoe en wanneer'* (p. 130). Wie gedoopt is, wordt zalig. Want de doop zal nooit tegen je gebruikt worden (p. 127). Verloren gaan is er dan niet meer bij. De auteurs zwijgen erover hoe het de niet-gedoopten vergaat. Daarmee tonen deze Hollandse auteurs zich wel wat zuiniger dan die bekende Zwitserse theoloog die óók de Christologie centraal stelde. Hij geloofde tenminste nog dat het hele menselijke geslacht uitverkoren was. Ook zijn Van de Beek en Rikhof stijver dan de onbuigzame Calvin, die tenminste nog stelde dat de mensen geen stokken en blokken zijn. Dat zijn ze bij Van de Beek en Rikhof wel: je bent gedoopt of niet en daarmee is alles gezegd, ongeacht jijzelf. Het subject doet er niet meer toe.

3. De spanning met de wereld ontbreekt

Maar dan komt hoofdstuk 12! Ik stel me zo voor dat de twee auteurs het boek al klaar hadden en toen, misschien door een meezeer daarop gewezen, tot de ontdekking kwamen dat het gelovige subject er toch wel erg bekaaid afkomt in dit boek. Uiteindelijk zijn deze twee hoogleraren ook pastores, zij zijn opzieners geweest van de kuddes des Heren of zijn dat nog. Zij hebben de Schriften moeten uitleggen voor de gelovigen. En dan gaat het niet alleen om de theologie. Waar hun hele boek gaat over de anagogische zin van de Schrift: alles is gericht op de laatste dingen, op het eeuwige leven. Daar voegen ze in hoofdstuk 12 nog snel even de tropologische zin toe - de toepassing voor het persoonlijk leven. Dan moet de stokoude Newman opdraven om de inwoning van de Geest onder woorden te brengen. Mooi natuurlijk, maar het is op de valreep, en dat laat zien dat er iets wringt in dit boek. Zoals het ook wringt als in datzelfde hoofdstuk 12 nog snel even wordt gezegd dat deze wereld 'niet een neutraal terrein is of een wingewest, maar Gods schepping die zijn Geest doorademt' (208). Ook mooi, maar te weinig geïntegreerd in deze strakke theologie. Terwijl we juist nu een goede theologie van de schepping nodig hebben.

Met het verdwijnen van het subject, géén verkaveling, is ook gezonde spanning verdwenen. In dit boek sta je als mens nooit en nergens meer op het spel. De dingen liggen al vast. En is dat nu juist niet wat vanaf Abraham, of al eerder: met Adam, het leven zo spannend en zo diep-ernstig maakt in deze wereld? Dat je zelf op het spel staat! Wat zal jou een God boeien die een wereld vol ellende schept en dan zelf om zijn schuld sterft, als jij als subject er helemaal buiten staat? Hoe loepzuiver de theologische lijnen ook zijn, het zijn niet meer *spannende* lijnen.

Door die spanningsloosheid daalt een passiviteit over de gelovige en over de Kerk. Je ziet het in dit boek gebeuren. Voor Van de Beek en Rikhof is de Kerk vooral een eucharistievierende gemeenschap. Er is niets van zending, geen missie, niet de wereld ingaan om te verkondigen. Newman, die net als de auteurs volledig op het eeuwige leven is gericht en niets van de geschiedenis van onze wereld verwacht, zegt tenminste nog over de Kerk 'nothing remains but to gather in the saints' - de Kerk is in de wereld om te verkondigen en tot bekering te brengen! En volgens Paulus trekt de Kerk de wereld in om daar alle bolwerken te onderwerpen (2 Kor. 10:4). Daarover in dit boek niets.

Dit knappe boek is het sluitstuk van een lange theologische ontwikkeling waarin God alles is geworden en de mens niets. Maar zou het kunnen zijn dat met dit sluitstuk de Kerk in vrede te ruste gaat om nooit meer op te staan? Dat ze een Kerk wordt van vooral oudere mensen die trouw de Eucharistie vieren, rustig de theologische lijnen doortrekken en verder niets doen? Zoals de oude priester Eli die met zijn grote geloof in Gods voorzienigheid geen woord van goed of kwaad meer tegen zijn zoons kon uitbrengen?

Theologie is voortgekomen uit de oudtestamentische verwerking van de Wijsheid, zei ik al. In de laatste eeuwen voor Christus is alles – canonvorming, psalmen, apocalyptiek – doortrokken van Wijsheid. Uit deze Wijsheid, die dus in het OT steeds meer tot theologie wordt, ontspringt de verwachting van de Mensenzoon: de Transcendente wereld zal zich ontfermen over onze donkere wereld. Veel van die lijnen, ook de door de auteurs zo verfoeide apocalyptische, lopen uit op Jezus Christus. Hij is de Wijsheid zelf: 'Meer dan Salomo is hier!' (Mat. 12:42). Jezus roept op tot bekering, activiteit, zending. Ieder subject telt voor Hem. In Jezus is de Wijsheid in levende lijve in onze wereld verschenen. Maar dat 'levende lijve', dat is nu precies waar het in zit. Want de auteurs zien Christus vooral als

een stervende. Alles moet gemeten aan het kruis. En het kruis is de dood en de rust van de dood.

4. Een doodlopende weg?

Bij alle verdienste die deze theologische systematiek heeft, schiet dit boek haar eigen doel voorbij. Want nu treedt er een enorme verkaveling op. God en mens komen in deze laatste theologische stap juist op één niveau te staan. Beiden zijn zondaars – van één lap gescheurd. Naar welke zondaar zal dan de meeste aandacht uitgaan? Toch naar God? En dat past in de lijn van dit boek, want het subject doet eigenlijk niet mee. Maar is de openbaring er juist niet op gericht dat onze zonde wordt aangewezen zodat we ons verootmoedigen voor God? De grote theoloog van het NT, Paulus, werd niet bekeerd omdat hij overtuigd raakte van *Gods* zonde, maar van zijn eigen zonde. En zo was het ook met de onderschatte Petrus. Dit boek leidt dus tot een extreme verkaveling welke grote verschuivingen zal brengen in de relatie van God en mens. Ik ben er niet helemaal gerust op dat die allemaal zo gunstig gaan uitpakken.

Verder denken, God en wereld doordenken, dat is theologie. Maar al denkend slaat de Wijsheid soms doodlopende wegen in. Het boek Prediker is daarvan een voorbeeld. Prediker is voortzetting van het boek Spreuken in een nieuwe richting. Maar het bleek een onvruchtbare richting te zijn. Jezus Sirach ging daarop niet verder maar keerde terug en ging vanaf Spreuken een nieuwe richting in, en die zou lopen in de richting van het NT. Het doodlopende Prediker is nu een geliefd boek voor ex-kerkgangers. Zal de theologie van dit boek ook zo'n doodlopende weg zijn? Persoonlijk ben ik onder de indruk van deze lijn en geneigd die veel krediet te geven. Maar helemaal gerust ben ik er ook niet op, vanwege die verschuiving tussen God en mens.

5. Visie op andere godsdiensten ontoereikend

En dan moet me tenslotte nog één ding van het hart. Inzake de almacht Gods en de vraag naar het lijden is dit boek heel verfijnd, heel geavanceerd, echt theologisch. Maar als het gaat over andere godsdiensten is het ronduit barbaars en primitief. Ongevoelig en volstrekt ontoereikend!

Voor Van de Beek en Rikhof zijn de heidense godsdiensten 'godslasteringen' omdat ze het scheepsel vereren boven de Schepper (p. 110). En dan doen de auteurs een opvallend klakkeloos en on-theologisch beroep op een losse Bijbeltekst (Rom. 1:25). De opmerking dat Israel in discussie met andere godsdiensten wel wat opgestoken heeft (p. 48) maakt dat zeker niet goed. Er worden geen theologische consequenties aan verbonden.

Egypte in zijn, hier en daar wat bizarre, Osiris-cultus was allang bezig met eeuwig leven, met het voortbestaan van het lichaam en met het Laatste Oordeel, toen Israel nog leefde met een schimmig dodenrijk en niets meer. Maar met dit gegeven doen de auteurs niets. Het Wijsheidsboek Spreuken gebruikt in hoofdstuk 8 het beeld van het Kind dat speelt voor de troon van zijn hemelse Vader, en legt zo een lijn uit naar de Drie-eenheid. Israel ontleende dit concept aan Egypte zo heeft Othmar Keel laten zien. Satan is een Perzisch concept. Zonder de invloed van het Hellenisme is het Evangelie nauwelijks denkbaar. Israels geloof is in wisselwerking met andere godsdiensten gegroeid. Lag het niet voor de hand om vanuit de almacht van God de relatie met de andere godsdiensten te doordenken? Dit kan niet worden afgedaan met de opmerking dat hun boek bedoeld is voor de kerkmensen en niet voor buitenstaanders. Kerkmensen-zelf zitten met de vraag naar de betekenis van de andere godsdiensten. Zolang de relatie met andere godsdiensten niet wordt doorgedacht, zal het christelijk geloof altijd onder de verdenking blijven staan een historische toevalligheid te zijn. Dat is bij een almachtig God toch moeilijk denkbaar.

Deze andere godsdiensten hebben ook wel iets van een vuurproef. Zij brengen deze knappe theologie in de werkelijkheid van onze wereld en leggen dan het vuur aan de schenen. Wie God is voor de gedoopten, daar laten de auteurs geen misverstand over bestaan. Maar wie is Hij voor de niet-gedoopten? Of laat God hen in zijn onbewogenheid kreperen, zoals hij de farao gewoon 'verzuipt' als Hem dat uitkomt?

In het waarschijnlijk oudste literaire document van de wereld, het *Epos van Gilgamesj*, staat de aangrijpende passage van het sterfbed van Enkidu, vriend van Gilgamesj.

Vlak voor zijn sterven droomt Enkidu een droom waarin hij wordt weggevoerd naar het dodenrijk. Hij wordt overweldigd, en met 'zijn armen gebonden als de vleugels van een vogel' wordt hij afgevoerd naar het *Donkere Huis*, 'het huis dat men niet meer verlaat als men er binnentreedt, er is geen weg terug'. Het is het huis 'waarvan de bewoners het licht

ontberen, waar stof het voedsel is en aarde het brood. (...) Ze zien nooit licht, maar wonen in de duisternis’.

Enkidu moet halverwege het derde millenium hebben geleefd. Wie is de God van Israel voor deze Enkidu?

Een ander voorbeeld uit de werkelijkheid is Jemen. In Jemen zijn momenteel 2 miljoen kinderen ondervoed. Er moet daar een meisje leven dat model staat voor wat er aan de hand is. Het kind heet Samar, is 8 jaar en weegt 9.5 kg – één derde van wat ze zou moeten wegen. Jemen is voor negenennegentig procent islamitisch - Samar is zeker niet gedoopt.

Wie is de Drieëne God voor dit kind? Wat betekent het voor Samar dat God door zijn Zoon de wereld heeft geschapen, een wereld vol ellende, en dat die Zoon in onze wereld is gekruisigd en opgestaan?

6. Conclusie

Dit boek is een aanzet tot een wereldvisie – een omvattend beeld van Gods schepping. De nieuwe eenheid van de Kerk heeft zo’n wereldvisie nodig.

Het is een aanzet - er ontbreken nog flinke stukken aan. Het is een knap boek, maar het laatste woord is nog niet gezegd.

Ons geloof belijden in de Drie ene God

Mgr. Dr. Gerard de Korte

1. De aanvechting van de Godsvraag

Is er in onze cultuur nog behoefte aan het belijden van het geloof? De Nederlandse samenleving is in snel tempo ontkerkelijk. Mede daardoor moeten we vrezen voor een snelle ontkerstening. Enquêtes rond de hoogfeesten wijzen uit dat veel mensen het verschil tussen Kerstmis, Pasen en Pinksteren niet meer kennen. Voor veel tijdgenoten is 'Wij geloven...' als een bezinning op geloven een gepasseerd station. Dat komt omdat in onze cultuur de Godsvraag stevig is aangevochten. Achter de crisis van de kerk zoals wij die meemaken, zit een fundamenteelere crisis rond de Godsvraag.

Meerdere motieven spelen daar een rol in. Als we vanuit de actualiteit verder teruggaan in de tijd, komen de volgende motieven naar voren:

Het imago van de Kerk is door het schandaal van het seksueel misbruik, dat vanaf 2010 in Nederland bekend werd, enorm aangetast. Daarbij komt dat mensen vandaag in de media veelvuldig geconfronteerd worden met islamitisch geweld. Daar willen mensen niet mee verbonden zijn. Ook de Bijbel wordt daarop aangesproken, zoals door de Vlaamse auteur Dimitri Verhulst die over zijn boek 'Bloedboek' zegt: 'het enige dat ik wil aantonen: dit boek is een handleiding genocide'. Ik ben nu vier jaar bisschop in het Zuiden. Met name in het Zuiden was de kerk een autoritaire macht Dat heeft ons geen goed gedaan. Het kan een rationalisatie zijn, maar ik hoor vaak, dat mensen zich afkeren vanwege negatieve ervaringen met een autoritaire pastoor. De individualisering versterkt dat nog eens. Mensen hebben de parochie niet meer nodig en geloven op hun eigen, individualistische manier.

Daarnaast is er de langere beweging en doorwerking van de moderne filosofie vanaf de Verlichting in de 18^e eeuw. Paul Ricoeur gebruikt voor toonaangevende denkers vanaf de 19^e eeuw, zoals Darwin, Marx, Nietzsche en Freud de term 'meesters van het wantrouwen'. Hoewel weinig mensen hun werken echt gelezen hebben, hebben ze een grote invloed op het levensgevoel van moderne mensen. Daardoor is er veel religieuze onzekerheid ontstaan. Tegen de achtergrond van de Verlichting is dat te begrijpen. De God van de Verlichting was veeleer een deïstische God, die op afstand stond, dan de Drieëne God, die in relatie is. De historicus prof. Van der Dunk spreekt in zijn cultuurgeschiedenis van de 20^e eeuw over 'de verdwijnende hemel'. Vele generaties voor ons waren in hun leven op de hemel gericht. Maar in de 20^e eeuw verdwijnt de hemel uit beeld.

Alles bij elkaar is er op levensbeschouwelijk gebied vandaag veel onzekerheid, veel vloeibaarheid en weinig stabiliteit. De filosoof Zygmunt Bauman spreekt in dit verband van 'liquid modernity'.

Kardinaal Godfried Danneels heeft eens gezegd dat onze tijd lijkt op Handelingen 17, waarin verteld wordt over Paulus op de Aeropag. Ook vandaag zijn er op de markt van de religie veel kramen waar je kunt shoppen. Vandaag gaan de meeste mensen misschien naar de kraam van het humanisme. Daarbij wil ik nog iets anders noemen, namelijk de ontwikkeling van een emo-cultuur. Vandaag is het gevoel erg belangrijk. Engagement ontstaat en groeit als iets goed voelt. Belijden heeft te maken met reflecteren, nadenken. In emo-cultuur ligt het accent op een goed gevoel.

Onlangs nam ik deel aan de heidagen van de Raad van Kerken. Er waren weinig jonge mensen. Evenals de kerken zijn ook de landelijke en provinciale raden van kerken omgekeerde pyramiden: veel ouderen en weinig jongeren. Jongeren hebben weinig kennis en weinig interesse in de eigen traditie en in de tradities van anderen. Voor jongeren is belangrijk dat geloof goed voelt en aanzet tot praktisch handelen.

Met andere woorden: belijden staat vandaag niet hoog op de prioriteitenlijst. Niet bij jongeren, maar ook steeds minder bij ouderen. Tegelijkertijd is er naast onzekerheid ook veel religieus verlangen. Met Augustinus kunnen we zeggen dat ons hart onrustig is, dat er verlangen is naar de bron en naar kennis van de bron.

2. De oecumenische beweging

Christenen hebben elkaar eeuwenlang bestreden, vermoord en ieder geval genegeerd. Wij hebben een gewelddadige geschiedenis die na 1054 en 1517 tot breuken geleid heeft binnen de Kerk. Dat is reden tot schaamte en schuld belijden. Paus Johannes Paulus II deed dat namens de Katholieke Kerk in het jubeljaar 2000.

De oecumenische beweging vormt een groot goed en een geschenk van de Heilige Geest. Dankzij de oecumenische beweging hebben we ontdekt dat de overeenkomsten groter zijn dan onze verschillen. Veel daarvan komt terug in het boek van professoren Bram van de Beek en Herwi Rikhof.

Katholieken en protestanten delen het geloof in de God van Israël, het geloof in de incarnatie van God in Jezus, het geloof in de verzoening op Goede Vrijdag, het geloof in het geheim van de Paasmorgen. We delen ook 15 eeuwen christelijke traditie en dus ook in de vroegchristelijke geloofsbelijdenissen, zoals de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel.

Het is bijzonder en mooi dat twee vooraanstaande Nederlandse theologen – Herwi Rikhof, rooms-katholiek en Bram van de Beek, protestant – samen dit prachtige commentaar op die geloofsbelijdenis hebben geschreven. Voordat ik enkele opmerkingen over deze studie maak, citeer ik graag uit een recente column van Bart Jan Spruyt in het Nederlands Dagblad:

'.....ik dacht aan de tijd dat ik in Oxford woonde en daar iedere avond de Evensong in Christ Church Cathedral bijwoonde. Iedere avond was er een moment waarop wij gingen staan, onze gezichten naar het glas in loodraam keerden en met elkaar het credo uitspraken. En ik realiseerde me opeens dat niet ik geloofde, maar de Kerk, en dat ik mocht meegeloven.'

Dit citaat vormt een mooie overgang naar de studie die vanmiddag centraal staat en waarbij ik drie punten wil benoemen.

3. Punten voor gesprek

3.1. Wij geloven

In de Latijnse versie van de geloofsbelijdenis wordt het enkelvoud 'Ik geloof...' gebruikt. De Griekse versie heeft het meervoud 'Wij geloven...'. Er zijn goede redenen om de meervoudsvorm te gebruiken: de Kerk en haar belijden gaan aan mijn eigen geloofsbelijdenis vooraf. Geloven is *sentire cum ecclesia*. De vroege Kerk kent geen gelovige enkeling. De enkeling wordt in de liturgie opgeheven/opgenomen in een Lichaam dat ons allen behoudt (Willem Barnard). In onze tijd is dit misschien niet gemakkelijk, maar het is wel een blijvend belangrijke notie.

Tegelijkertijd kan het *wij* niet zonder het *ik*. Juist in deze tijd van secularisatie en cultuurchristendom gaat het ook om een persoonlijk ontwikkeld geloof. Daarom blijft ook de enkelvoudsvorm: 'ik geloof...' van belang.

3.2. Trinitair karakter

In de Kerk gaat het niet zomaar over God. Soms lijkt het wel alsof God een onbeschermd handelsartikel is. In naam van God zijn in de kathedraal van Nice mensen vermoord. In de Kerk gaat het om de Bijbelse God, de God van Israel en Vader van Jezus Christus. Wij belijden God als Vader, Zoon en Geest, die in zichzelf relatie is en die in relatie met ons wil leven. Verbond is een wezenlijk element in het belijden van deze God. In Christus ontmoeten wij deze God, in kracht van de Geest, als gekruisigde liefde. De opbouw van de christelijke belijdenis heeft dan ook een onopgeefbaar trinitair karakter.

3.3. Overeenstemming én verschillen

Over veel zaken bestaat oecumenische overeenstemming. Een overzicht daarvan is te vinden in het boek van kardinaal Kasper 'Een rijke oogst, de vruchten van de oecumenische dialoog'. Zo is er overeenstemming over de Godsleer, de christologie en de rechtvaardigingsleer. Toch is er nog steeds oecumenisch debat over Kerk, sacramenten, ambten en Maria. Wat zeggen de auteurs in hun boek over deze oecumenische meer brisante thema's? In de praktijk van de kerk, bij parochianen en gemeenteleden, hebben de vragen meestal betrekking op Eucharistie en Avondmaal en op Maria.

De auteurs beschrijven de Kerk als een gemeenschap van alle gedoopten. Wat betekent deze visie over de deelname aan Avondmaal en Eucharistie? De auteurs spreken zich niet direct uit over de vraag wie gerechtigd is deel te nemen. Of zeggen ze het wel, als ze op pagina 173 stellen, dat de opvattingen over Eucharistie en Avondmaal niet meer kerk-scheidend zijn? Hoe verhoudt die visie zich tot de pastorale praktijk? Moeten we wachten op de Geest of is het al mogelijk op plaatselijk niveau vooruit te grijpen op toekomstige mogelijkheden? Voor mij als bisschop zijn dat spannende vragen. Uit ervaring weet ik dat op oecumenische avonden juist op dit punt bij de aanwezigen vaak vragen leven en de emoties hoog kunnen oplopen.

Uit het boek spreekt ook veel overeenstemming als het gaat over de plaats van Maria in de heilsgeschiedenis. Er staat een mooie paragraaf in het boek over de Moeder Gods, die onlosmakelijk verbonden is met Christus en de Kerk (vgl. hoofdstuk over Maria in de constitutie *Lumen gentium* van Vaticanum II) De afgelopen jaren heb ik de massale Maria devotie in Brabant ontdekt (vgl. de Zoete Lieve Vrouw in de kathedraal), die zo boven de grote rivieren niet bestaat. Ook vandaag blijft de gemiddelde protestant op afstand. Vandaar de vraag wat betekent deze theologische overeenstemming voor het concrete spirituele leven van protestantse christenen?

3.4. Ter afsluiting

‘Wij geloven...’ is een mooi en helder geschreven boek van theologen van naam die hun sporen hebben verdiend. Het boek is een vrucht van de oecumenische beweging. Het is geweldig dat we samen kunnen reflecteren op de bronnen van ons geloof en kunnen vasthouden dat de overeenkomsten tussen katholieken en protestanten groter zijn dan de verschillen. De kern van ons geloven is de God van Israël; het geheim van de Menswording; God als Vader, Zoon en Heilige Geest. Het trinitaire belijden is onopgeefbaar. Nadere verheldering is nodig rond brisante thema’s zoals Eucharistie en Avondmaal en de Mariadevotie.

Gesprek over de inleidingen

Drs. Leo van Leijsen

Op de inleidingen volgde een boeiend gesprek onder leiding van dagvoorzitter prof. dr. Marcel Sarot. Eerst gaf hij de auteurs van het boek 'Wij Geloven', prof. dr. Bram van de Beek en prof. dr. Herwi Rikhof, gelegenheid om te reageren op beide sprekers. Daarna kwamen ook deelnemers aan deze bijeenkomst aan het woord. Dit verslag werd op basis van de videoregistratie opgetekend door drs. Leo van Leijsen.

1. Reactie op Dr. Eric Bouter

Herwi Rikhof: Ik had een paar keer de indruk: hebben we wel hetzelfde boek gelezen? Want de termen en de interpretatie die gegeven worden, zijn zo vreemd aan wat Bram van de Beek en ik hebben bedacht, dat we denken: dat kan toch helemaal niet. Als ik even kijk naar de eerste zin van het boek: "Een geloofsbelijdenis gaat over God." Het is vreemd misschien dat dat hardop gezegd moet worden, maar het gaat over God. De laatste zin van het inhoudelijke gedeelte, vlak voor de 'Terugblik' gaat over de weerbarstigheid van de geloofsbelijdenis. "Misschien ligt dus de grootste weerbarstigheid bij ons, want willen we dat: voluit kind van God zijn?" Hoezo zijn wij verdwenen? Ht eindigt precies met ons! Het hele interpretatiekader dat het gaat over verkaveling en dat dan de mens als subject verdwenen is, klopt gewoon niet met de tekst. Ik begrijp dat niet. Soms denk ik ook: hoofdstuk 12, dat komt in één keer tevoorschijn. Heeft Eric wel hoofdstuk 6 gelezen? Alle dingen die daarin staan worden ontkend. Ik denk dan: zo kan ik het ook. En hoofdstuk 12 was niet zomaar een toevoeging. We hebben daarover gepraat. We zijn daarmee in zekere zin begonnen. We hebben dat willen plaatsen in het commentaar. We hebben gedacht dat je ermee kunt beginnen, maar dat je er ook mee kunt eindigen. Dat was onze oplossing, om

te eindigen met de Triniteit. En het is niet vreemd dat daar het zinnetje staat, dat de triniteitsleer ook een uitleg is van wat het betekent om gedoopt te zijn. Hoezo zijn wij verdwenen? Ik zou eerder denken dat dat kader van het verdwijnen van het subject in elk geval iets is wat ik niet herken in het hele boek en ook niet iets wat ik vind, integendeel. Ik ga nu een beetje vooruitlopen op wat de bisschop heeft gezegd. Wij leven in een cultuur die buitengewoon individualistisch is. De geloofsbelijdenis maakt ons duidelijk dat die individualistische kijk op de mens niet past bij ons geloof. We zijn gerelateerd aan God Vader Zoon en Geest en daardoor verbonden met al die anderen, met de kerk. Dat element van dat verdwijnen, die verkaveling dat snap ik niet. Laat ik het hier maar even bij laten.

Bram van de Beek: Ik krijg het gevoel, Eric, toen ik jou hoorde, dat jij doet wat je wel vaker in theologische debatten ziet: consequenties trekken uit hetgeen gezegd wordt en die tot het uiterste doorvoeren, terwijl de auteur zelf dat pad niet gegaan is. Je kunt het ook anders zeggen: iemand die belijdt dat God almachtig is, zegt: dus ik mag de straat oversteken, want als God almachtig is, bewaart Hij me wel of niet. Het gebeurt toch zoals Hij het wil. Dus een soort ontologisch frame maken, alsof er geen geschiedenis is, alsof dit belijden niet gaat over een geschiedenis waarbij God ons betreft. Bijbels theologisch gezegd, het gaat ons eigenlijk om wat er in Philippenzen 2 staat: Werk je eigen heil uit, want het is God die in ons werkt. Dat heeft niets met een tegenstelling te maken. God draagt ons, God doet alles en tegelijkertijd betekent dat niet dat wij daarvan uitgesloten zijn. Het is juist de basis, de mogelijkheid, de kracht dat wij kunnen werken. Het is niet een tegenstelling, maar het werk van God is de basis van al ons handelen en al ons doen. In het Oude Testament, in de Tora is het vanzelfsprekend dat God almachtig is. Hij doet alles, daar is geen speld tussen te krijgen. God is almachtig. De vraag is alleen of Hij rechtvaardig is en daar gaat heel het spel in de geschiedenis van het heil en het onheil over: over de rechtvaardigheid van mensen en de rechtvaardigheid van God.

Het grootste wat God gedaan heeft is dat terwijl Hij de almachtige is, alles beheerst... en daar stop jij dan. Dan zeg je: dat betekent dat wij alles toedekken, waar de mens buitenspel staat, een soort determinisme terwijl het er juist om gaat dat die God die de almachtige is, gekomen is om uit dezelfde lap gescheurd te zijn als wij. En inderdaad mens is geworden, onder de mensen. Niet een ideale mens, maar ons mens-zijn zoals het is, op zich heeft genomen, er verantwoordelijkheid voor heeft genomen – dat is iets anders dan dat Hij

schuldig is, dat is een conclusie die jij trekt. Hij heeft de schuld op zich genomen, ons hele bestaan op zich genomen om onze God te zijn. Dus het is niet een uitspelen van God en mens; het is vanuit de overmacht van God, de plek die God ons geeft, de ruimte die God ons geeft. Dan moet je vervolgens niet zeggen dat God van ons afhankelijk wordt. Ik ben altijd erg onder de indruk van de boeken van Hans Urs von Balthasar: [hij spreekt over] theodrama, het is het grote drama wat God heeft. Dat is eigenlijk wat wij willen aangeven dat in de Triniteit de almachtige God die de Ene is, handen en voeten heeft; twee handen, de Geest en het Woord zoals Irenaeus zegt. Dat God dus een handelende God is, en daarom is het zo belangrijk dat wij vasthouden dat God de almachtige is en dat er niet andere handen zijn die ook in het potje zitten te roeren en misschien Hem in de weg staan. Voor mijn gevoel mis je eigenlijk de clou waar het om gaat, maar misschien zijn wij niet duidelijk geweest.

2. Reactie op Mgr. Gerard de Korte: Eucharistie en ambt

Marcel Sarot: Misschien is het ook goed dat jullie ingaan op de reactie van Mgr. De Korte, met name omdat dat een reactie was die heel specifiek inging op de oecumenische praktijk en op de consequenties van jullie boek daarvoor.

Herwi Rikhof: Eigenlijk de vraag rond de Eucharistie. En ik denk dat ik de vraag terug moet spelen. Wij hebben als theologen heel duidelijk gezegd dat dit niet meer kerkscheidend is. De vraag ligt niet meer bij de theologen, en dat hebben we vaker gemerkt dat theologen verder zijn dan kerkleiders, en soms ook dan het kerkvolk – dat moeten we ook zeggen. Als het nu gaat over wie wel of niet mag deelnemen, dan denk ik dat dat een probleem van leiders is of van de lokale leiders. Als het daar dan over gaat, dan denk ik... dat is mijn eigen praktijk: ik zal nooit iemand uitsluiten. Ik ga daar niet als een douanier staan; de paus trouwens zegt dat ook dat wij niet als douane-ambtenaren voor moeten gaan in de liturgie. Dat is één ding. Een tweede: als het gaat over de Eucharistie, dan is er de opmerking die Rowan Williams maakt en de paus ook: dat de Eucharistie geen beloning is voor goed gedrag. Daar zouden we eens goed over moeten nadenken wat dat betekent. Dat je niet de mensen kunt vragen naar hun credentials, zo te zeggen. Ik formuleer het nu heel scherp. De vraag van de voorwaarden is eerder een probleem van de kerkleiding dan van de theologie. Wat dit betreft, ook dat prachtige document dat gekomen is uit Duitsland,

Gemeinsam am Tisch des Herrn, dat wij denken: Waar zijn de problemen nou? De problemen liggen bij dat soort zaken – oneigenlijke argumenten vaak – die met het ambt te maken hebben, ambtsvoorwaarden en dat soort zaken. Hoe kunnen we nu als kerk het ambt belangrijker vinden dan de sacramenten?

Bram van de Beek: Ik wil daar nog aan toevoegen: voor het ambt geldt natuurlijk hetzelfde. Ook over het ambt kun je nog zeggen: wat scheidt er nog in het ambt? Doe dan de stap. Ik heb wel eens gezegd: ik zou graag willen dat de kardinaal en de secretaris-generaal van de Protestantse Kerk elkaar op het Domplein tegenkomen en zeggen: kom, we erkennen elkaar en we aanvaarden elkaar en we vinden een tactische vorm om dat uit te voeren. Theologisch gezien denk ik dat er geen enkele reden is om het te laten voortbestaan zoals het nu is.

3. Maria

Bram van de Beek: Ik wil even nog wat over Maria zeggen. Protestanten hebben natuurlijk een blinde vlek voor Maria. Ze belijden wel braaf dat Jezus geboren is uit de maagd Maria, maar doen er niets mee. Net zo goed als je bij katholieken een blinde vlek ziet voor de beleving van het persoonlijke geloof; dat de westerse traditie wel heeft 'ik geloof', maar dat geloven ook heeft te maken met beleven. Als protestant zie je wat Mariabeleving is. Ik ben eens een dag op 15 augustus in Le Puy geweest en dan besef ik wat Maria betekent. Wat het betekent om kerk te zijn in een gemeenschap. Het deed me nog het meest denken aan vroeger de Gereformeerde Zendingsbond op de Zendingdagen, waar je met acht-duizend mensen met elkaar in een bos zit en zingt; iets van die beleving van 'wij zijn samen kerk' en daar is Maria het symbool van. Of in Lourdes, daar geldt voor mij precies hetzelfde: wat het geheimenis van genezing is. Daar hebben protestanten een blinde vlek voor. Je zou kunnen zeggen: laten die mensen van de Zendingdag naar Le Puy gaan, en omgekeerd zou je willen dat katholieken iets van persoonlijke beleving, van bevinding in een groep van christelijk-gereformeerden meemaken of van hersteld hervormden eens horen wat dat betekent om in een kleine kring over geloof te spreken. Er zijn aan beide kanten verschrikkelijke karikaturen: Maria-devotie waar Christus totaal uit verdwenen is of in het protestantisme Jan Siebelink. 'Knielen op een bed violen'. We kunnen gewoon van elkaar leren, dat zijn allemaal geen kerkscheidende dingen, juist met elkaar die weg gaan in het

ontdekken. Je ontdekt niet wat Maria betekent als symbool voor kerk zijn als je niet eens een keer in Le Puy bent geweest.

4. God en de kerk

Cees van Vliet: Ik wil aansluiten bij een opmerking van Dr. Van de Beek: 'God doet alles'. Daar zou ik aan willen toevoegen: 'Ja, God doet alles, maar Hij doet het niet alleen.' En dan komt het sacramentele karakter van de geloofswerkelijkheid, van de heilswerkelijkheid ter sprake. Die wordt door beide auteurs wel omhelsd, maar die zou je verder kunnen uitwerken. Namelijk, God bewerkt het heil met medewerking van zijn schepselen. Daarbij spelen zeven sacramenten een rol, maar ook werkt God door het ambt, door concilies, alle 21 concilies. Een concilie kan ook bindende uitspraken doen. Ik denk dat je dan met die denkvorm toch helaas nog verschillen hebt tussen de protestantse en de rooms-katholieke traditie.

Bram van de Beek: God doet alles en de mens mag meewerken. Ik zou het anders formuleren: God werkt door de mens. Dat je het niet tegenover elkaar moet stellen: God werkt en dan wordt Hij van ons afhankelijk. Maar dat Hij door zijn Geest, door zijn kracht in ons werkt. Philippenzen 2, wat ik net noemde: je kunt werken omdat God in ons werkt. God gaat zijn gang door de geschiedenis, maar je moet altijd ook concilies in hun context zien, in hun geschiedenis. Ik denk: als je de weg van de kerk door de geschiedenis ziet tot op heden, dan zie ik geen hobbels die zozeer zijn... Als er één van de concilies is die voor mij moeilijk te aanvaarden is, dan gaat dat niet over de latere concilies, maar gaat het over Chalcedon; wat in Chalcedon gedaan is met de Koptische Kerk, de Egyptische Kerk, de zuid-mediterrane Kerk. Waar ik echt moeite mee heb is Chalcedon en dan niet om de christologische uitspraken, maar omdat je daar iets ziet van een wringen waarin de eenheid van de kerk gebroken wordt. Voor mij is het eerste schisma niet 1054, maar 451.

Cees van Vliet: Maar een instantie die bindende uitspraken kan doen, lijkt mij voor de kerk die pelgrimerend is, van groot belang. Gelukkig heeft God in zijn heilsordering dat ook aan de kerk meegegeven, een soort instantie die bindende uitspraken kan doen. Dat mis ik een beetje binnen de calvinistische traditie.

Bram van de Beek: Als je juist met orthodoxe protestanten praat, over de drie formulieren van enigheid en wat gebondenheid aan de belijdenis betekent dan zijn dat sterker bindende uitspraken dan voor veel katholieken de concilies en de uitspraken van Rome. Bindend moet je altijd zien in de intentie die daar bedoeld is op dat moment om het goed te verstaan. Je mag ook concilie-uitspraken niet isoleren van de historische werkelijkheid waarin ze gesproken zijn. Als je ze daaruit losmaakt, dan krijgen ze een totaal andere betekenis en zijn ze vaak tegen een concilie te gebruiken.

5. Eucharistie en haar beleving

Sjaak van 't Kruis: Ik zou graag meer informatie willen hebben over de constatering dat de Eucharistie niet meer kerkscheidend is. Ik herinner mij een rapport een aantal jaren geleden van de Raad van Kerken waarin naar de beleving gevraagd werd van protestanten en katholieken. Daarin viel mij met name op dat voor heel veel protestanten het avondmaal een gedachtenismaal is; het is vooral een gebeurtenis waarin gemeenschap onderstreept wordt. Het aspect van het offer van Christus ontbrak heel vaak, dat kwam nauwelijks aan de orde en ik denk toch dat dat in katholieke kring ten aanzien van de Eucharistie heel anders ligt.

Herwi Rikhof: Voor zover ik het begrepen heb (vanwege de slechte geluidskwaliteit, red.) gaat het over de beleving bij de gelovigen.

Marcel Sarot leest Van 't Kruis' opmerking voor van de chat: Enige tijd geleden verscheen een rapport van de Raad van Kerken over de beleving van het avondmaal en de Eucharistie. In de beleving van protestanten kwam het er vaak op neer dat het vooral een gebeuren is waar de gezamenlijkheid centraal staat. Over de eenheid met Christus en het offerkarakter valt weinig te lezen.

Herwi Rikhof: Daar heb je al een klein probleem. Hoe belangrijk is de beleving van de gelovigen? Als ik even, wat Bram al noemde, 'Knielen op een bed violen' mag gebruiken:... De meest afschuwelijke scène daarin vond ik de scène van het mijden van het avondmaal. Dat vond ik erger dan de sterfscène. Want daarin komt iets naar voren, wat voor mijn gevoel compleet onchristelijk is. Moet je van die beleving zeggen dat die doorslaggevend is. De beleving van de mensen – en dat is heel breed –, hoe bepalend is dat? Daar kun je

wel van zeggen dat we daar rekening mee moeten houden, maar ik vind dat een punt ook van catechese, van uitleg waar je aan moet werken om van wat ik noem die eucharistische spiritualiteit echt een punt van spiritualiteit te maken. Bram had het over blinde vlekken; daar zijn heel wat blinde vlekken, ook in de katholieke kerk. Neem alleen al het punt: hoe serieus, hoe nadenkend mensen de vaste gebeden van de liturgie volgen als het gaat over de Eucharistie. Wat betekent het - en dat vind ik een van de punten die ik wat vreemd vind in het missaal - dat een van de belangrijkste gebeden over de Eucharistie in stilte gebeden moet worden door de priester. 'Water en wijn worden een. Gij deelt ons menszijn. Gij neemt ons op in uw goddelijk leven.' Dat is de kern van heel het christelijk bestaan, van heel de Eucharistieviering en dat moet de priester dan in stilte zeggen. Ik houd me daar niet aan, ik zeg het altijd hardop en ik zorg ervoor dat er niet doorheen gezongen wordt of wat dan ook. Voor hoeveel mensen is dit werkelijk de kern van de beleving? Rond offer is heel wat te zeggen. Hoe is dat goed uitgelegd? Ik heb een boekje geschreven over de sacramenten. Daarvoor heb ik de tweede kerk gebruikt waar ik heb gewerkt, namelijk in Bergharen. Daar zijn drie ramen en op die ramen staan zes verhalen, Oude Testament en Nieuwe Testament, Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Pasen. Je kunt niet over de Eucharistie praten als je een van de dagen eruit pikt en wij hebben de neiging om dat wel te doen. Voor de verkondiging is het van belang om aan de beleving iets te gaan doen. En ik zou de katholieken niet graag de kost willen geven die weinig of niets met het offer hebben.

Bram van de Beek: Voor de hele liturgie geldt dat er weinig besef is van sacramentaliteit. Een preek wordt tot een soort lezing, tot peptalk. Er is niet het besef dat een preek sacramenteel is, Woord van God dat over ons wordt uitgesproken. Je komt onder het Woord en God spreekt oordeel en genade over je uit, net zo goed als je dat bij de sacramenten ook krijgt. De hele eredienst is sacramenteel. Protestantenvormen hebben daar weinig gevoel voor. Dat betekent niet dat je daaraan moet toegeven. Je zult ze moeten leren wat dat betekent, wat eredienst is.

Marcel Sarot: Mag ik proberen de vraag van Sjaak toch nog wat aan te scherpen? Ik was een keer bij een bevriende predikant op zondag. Daar was een Avondmaalsviering. Na die Avondmaalsviering heb ik bij hem geluncht. Bij die lunch kreeg ik het stokbrood dat bij het Avondmaal gebruikt was nu besmeerd met Heinz sandwichspread als eten opgediend.

Dat is iets wat voor een katholiek heel lastig te verteren is. Er zijn bij mijn weten nog steeds theologische verschillen, bijvoorbeeld de vraag wat je doet met brood en wijn na afloop van de Eucharistieviering. In hoeverre is de aanwezigheid van Jezus Christus in brood en wijn een permanente aanwezigheid? Het is niet zo dat we het helemaal eens zijn, denk ik.

Bram van de Beek: Wat is dat 'we' het helemaal eens zijn? Ik denk niet dat er theologisch fundamentele verschillen zijn, behalve waar je in een liberale protestantse theologie of in een liberale katholieke theologie op een heel ander veld komt dan waar het sacrament een rol speelt. Maar dan staan we buiten een eeuwenlange traditie, denk ik.

6. Verschil tussen Eucharistie en Avondmaal?

Mgr. Gerard de Korte: Ik zou willen inhaken op wat professor Rikhof zo-even zei als reactie op mij. Misschien is het toch iets te gemakkelijk om theologen en kerkleiders tegenover elkaar te stellen. Kerkleiders worden gevoed door de theologen en zijn zelf vaak ook theoloog. We hebben elkaar gevonden in het oecumenisch gesprek over de *presentia realis*, de werkelijke tegenwoordigheid. Dat zie ik in het Lima-rapport, dat zie ik in recente oecumenische gesprekken over Eucharistie en Avondmaal terugkeren. Maar is het een blijvende *praesentia realis*? Om dat even in beeld te brengen: er is in geen enkele protestantse kerk een tabernakel. Dan komt precies in beeld dat het Avondmaalsbrood naar de vogels kan en de wijn naar de jongerenclub. Voor een rooms-katholiek is dat toch een profanisering van het sacrament. In die zin heb ik de indruk dat op het niveau van spiritualiteit er tussen Eucharistie en Avondmaal toch wel een verschil zit dat groter is dan in het boek gesuggereerd wordt.

Bram van de Beek: Er is inderdaad een heel groot verschil in spiritualiteit. Wat we in het boek proberen aan te geven is niet wat in de spiritualiteit is, maar wat er in de kerk is, in de gemeenschap van alle eeuwen, wat er vanuit de tijd van voor het Nicaenum al is, zolang de geschiedenis van de Kerk daar is, wat de kerk gemeenschappelijk deelt, en wat vervolgens naar allerlei kanten uitwaaiert, of dat nu naar Jan Siemerink is of naar intense beleving van het diepste geloof en overgave. Dat is heel gevarieerd. Maar je kunt je belijden als kerk, datgene wat je uitspreekt over de werkelijkheid van het heil waaronder de mensen zijn, niet aanpassen aan alles waarin het uitwaaiert. Ik zou ook niet het brood van het

Avondmaal aan de vogeltjes willen geven, laat staan de wijn aan de jeugdclub. Maar dat protestanten dat doen, weet ik. Maar alles wat mensen doen, kun je toch geen norm maken. Het is hetzelfde wat de Katholieke Kerk doet, wat veel sterker is dan bij protestanten. Er is een leer. We weten dat mensen allerlei dingen doen, maar we passen daarom niet de traditie van de kerk aan.

Herwi Rikhof: Mag ik de discussie wat naar een ander punt brengen: de blinde vlek bij de katholieken als het gaat over de Eucharistie. Op Vaticanum II is dat gelukkig hersteld door te zeggen dat we twee delen hebben (in de Eucharistieviering, red): dat de Dienst van het Woord net zo belangrijk is als de Dienst van de Tafel. Ik vind het heel mooi dat de paus beslist heeft dat er een aparte zondag is voor de Schrift. Dat vind ik een goede receptie van het Tweede Vaticaans Concilie. Mijn idee is dat Vaticanum II het beste antwoord is op de Reformatie, beter dan Trente en zeker beter dan Vaticanum I voor zover dat over de Reformatie ging. Door de afstand heeft men kunnen oppakken hoe belangrijk het Woord Gods is. Ik weet niet of in de beleving van katholieken of dat element werkelijk zo belangrijk is als wij als theoloog vinden. Ik maak ook bij een aantal collega's mee die dan preken en tien minuten van te voren in de sacristie de preek opschrijven op de achterkant van een envelop. Ik vind dat net zo oneerbiedig als dat stokbrood van Marcel.

7. Apostolische successie

Rob Kuiper: Ik heb zelf een aantal jaren gelden een onderzoek gedaan naar de bisschop bij Calvijn. Daar kwam ik het woord 'apostolische successie' tegen. In de rooms-katholieke Kerk legt men zeer de nadruk op de persoonlijke successie. Ik kwam bij auteurs die zich met dat boek bezighielden ook de opmerking tegen dat het apostolische en ook de successie in de gemeenschap liggen. Ik vind dat als ik uw boek lees dat u toch een beetje het accent legt op het persoonlijke. Ik wil graag weten hoe bij u die verhouding ligt: successie vanuit de gemeenschap of puur door de handoplegging bij de persoon.

Bram van de Beek: Beide horen bij elkaar. Ik denk dat je moet inzetten bij de persoon. Er is er één verantwoordelijk voor de overdracht van het geheimenis van het geloof. De vroeg-kerkelijke situatie: iemand wordt voorgedragen en vervolgens moet hij erkend worden door het volk. Dus beide horen samen. Dat wil niet zeggen dat je dat in volkomen

absolute zin kunt zeggen. Er kunnen situaties zijn in de successie dat het geordineerde ambt zo ontspoord dat het volk zegt: hier herkennen we de Kerk niet meer. Het grote voorbeeld hiervan is het schisma in Rome in het begin van de 3^e eeuw met Hippolytus. Op een gegeven moment moet je zeggen 'dit kan niet langer. Wij kiezen een tegenbisschop.' In de wijsheid van de Kerk en ook in de wijsheid van de schismatici zijn ze weer samengekomen, is Hippolytus gewoon erkend als een bisschop. En ik zou graag willen dat precies hetzelfde nu gebeurt, dat er in het besef van de apostolische successie dingen zijn misgegaan in de middeleeuwen en mensen op een gegeven moment hebben gezegd 'we kiezen onze eigen ambtsdragers', waarbij je ook weer een successie hebt. Dat had dus moeten gebeuren in de 16^e eeuw en dat is niet gebeurd. We moeten nu alsnog zeggen: we keren terug en we erkennen elkaar, we erkennen elkaars ambten, zodat op die manier de Kerk weer een is. De successie zit dus wel degelijk in de persoon, maar altijd gedragen door de gemeenschap en bij ontsporing bij de persoon kan het gebeuren (dat er een schisma plaatsvindt). Je moet niet makkelijk zeggen dat je je eigen kerk kunt stichten. Het is alleen maar een bypass voor een moment.

8. Omgaan met de Maaltijd des Heren

Martin Los: Het ging mij in het gesprek over Avondmaal en Eucharistie hierom dat we dichter naar elkaar toe kunnen komen, niet alleen qua beleving maar ook qua uiterlijkheid. Wat mij in de gesprekken opvalt is dat het uiterlijke en lichamelijke naar de achtergrond dreigt te komen als we alles relativëren. Het enige wat we niet kunnen relativëren is de lichamelijke werkelijkheid. Er zijn nogal wat collega's die eigenlijk zeggen: wij beleven hetzelfde, wij geloven hetzelfde als in de Katholieke Kerk. Maar als het er dan om gaat om te zorgen dat de eucharistische gaven na afloop van de dienst er gewoon niet zijn, kun je omdat je met 30 mensen bent – het zijn er niet altijd 100 – eenvoudig het aantal gelovigen tellen en zorgen dat er niet meer brood wordt *geconsacreerd* – dat mag ik niet zeggen in de protestantse kerk –, maar wordt gebroken wat er nodig is. Hetzelfde geldt ook voor de wijn. Ik zou er een pleidooi voor willen houden, dat wij als katholieken bepaalde protestantse zaken meer respecteren, maar dat er ook uiterlijk moet zijn. Niet alleen dat het niet uitmaakt, dat het allemaal hetzelfde is. Want ik houd eraan dat de lichamelijke werkelijkheid, het uiterlijke heel belangrijk blijft, juist vanuit katholiek oogpunt bezien. En ik zou het

mooi vinden wanneer in protestantse kerken op sommige plaatsen op protestantse wijze gevierd wordt zonder over de inhoud te spreken, maar dat men gewoon zorgt dat er niet meer brood overblijft dan voor de gelovige aanwezigen nodig is. Je hebt dan geen tabernakel nodig want dat is weer een stap verder.

Bram van de Beek: Ik ben het er grotendeels mee eens. Besef van lichamelijke en werkelijkheid is bij protestanten marginaal. Men heeft niets meer met sacramentaliteit. En waarschijnlijk voel ik me er net zo vreemd als wanneer jij in een protestantse kerk rond dwaalt. Protestantismen missen gewoon het besef van sacramentaliteit en dus van lichamelijke die erbij hoort. Ik zou alleen zeggen; doe het niet zo benepen dat je precies genoeg hebt. Er is overvloed van het heil, overvloed van het Lichaam van Christus, dus een overvloed van brood en wijn, maar deel dat dan inderdaad met de armen voor wie Christus zichzelf ook gegeven heeft. Het vroeg-kerkelijke model is voor mij rijker dan precies afgestemd doen. Er is een overvloed van genade, maar gebruik dat niet voor dagelijkse dingen, maar laat zien dat dat heil bedoeld is voor hen die hulp behoeven.

Martin Los: Ik vind dat een belangrijke aanvulling. Maar het is niet zomaar afval.

Bram van de Beek: Daar ben ik het helemaal mee eens.

9. Eric Bouter in reactie op de twee auteurs

Marcel Sarot: Erik, het is tijd dat jij reageert op de opmerkingen van de twee auteurs. Heb jij werkelijk een ander boek gelezen?

Eric Bouter: Ik heb het boek wel gelezen. Ik heb de dingen op scherp gezet. Ik heb lijnen scherp doorgetrokken. Je kunt zeggen wat Bram zegt: dat is een verkeerde manier van theologiseren. Misschien in een oecumenisch gezelschap wel, maar ik hecht er zelf meestal aan om dingen helder en scherp neer te zetten. En dat de doop zoveel zekerheid geeft, was in de 16^e eeuw wel een belangrijk iets, waar geloofszekerheid een belangrijk punt was. Maar in onze tijd moet je dat niet al te scherp aanzetten, omdat er ook een hoop gemakzucht is. Hetzelfde vind ik van het Laatste Oordeel: we hoeven niet terug naar de middeleeuwen, dat mensen daar schreeuwend en badend in het zweet van wakker werden.

Maar iets van de levendigheid en de ernst van het oordeel wordt theologisch weg gemasseerd.

Herwi Rikhof: Er staat heel duidelijk in het boek dat het een beladen thema is. Dat het weggemasseerd wordt is niet waar; het staat er heel duidelijk. Dan heb je ook het stukje over het Dies irae, een tekst die sinds Vaticanum II niet meer in de liturgie is, maar waar een prachtig stukje in staat van het recordare: U bent vanwege mij mens geworden. Dat is het stukje dat er precies uitgehaald wordt. Het gaat over drie punten betreffende het Laatste Oordeel.

- Het gaat over het Laatste Oordeel als we spreken over de toekomst en wat dat betekent.
- De mensen ter linker- en ter rechterzijde, uit het Matteüsevangelie, worden beoordeeld op iets wat hen verbaast. Dat zou ons aan het denken moeten zetten
- En het derde punt is dat het een radicale correctie is op een rechtbankdenken.

Er wordt niets weg gemasseerd, maar misverstanden worden opgeruimd. Dat is voor mij altijd de taak van de theologen. Ik zie niet dat hier het Laatste Oordeel weggedaan wordt, integendeel.

Eric Bouter: Nou toch wel. Er komen grotendeels accenten uit het verleden naar voren, hoe in het verleden over het oordeel gedacht is. Dan lees ik vervolgens in het boek dat het oordeel eigenlijk al voltrokken is in de kruisiging van Christus.

Herwi Rikhof: Ja, want het leuke is dat degene die oordeelt de gestorven en verrezen Heer is. Dat zie je op alle afbeeldingen. Zelfs van Michelangelo die toch een tamelijk krachtige Jezus schilderde in de Sixtijnse kapel. Als je goed kijkt, zitten daar de wonden in het lichaam. Dat is geen onzin. Als Hij mij moet oordelen..., Hij begrijpt tenminste waar het over gaat. Hij heeft het zelf meegemaakt. En dat vind ik het mooie van die formulering 'het oordeel is al gevelde.' En datzelfde zit in het geheel van de correcties: een visie op het Oordeel die on-Bijbels en niet christelijk is, wordt gecorrigeerd.

Bram van de Beek: Ik denk ook dat het samenhangt met wat je zegt over de doop. Je geeft aan dat wij denken dat de doop een soort automatisme is. Is het afgevinkt bij jou, dan is het bij jou goed. En heb je de pech dat het niet is afgevinkt, dan zit het helemaal fout, dit naar de andere godsdiensten toe

Als het nu gaat over de doop, dan gaat het over al die gedoopten die er niet meer zijn in de kerk en niet meer meedoen. Maar het geldt ook voor al die mensen die zeggen: je bent wel gedoopt, maar... Een volkomen miskenning van wat de doop betekent, waarbij je dus niet de troost van de doop mag hebben. Niet: het is mij beloofd, ik ben in die gemeenschap van Christus opgenomen, maar ook niet de claim die daarbij hoort: Jongen, denk er wel aan dat je hoort bij het Lichaam van Christus. Als je niet naar de kerk komt, dan is het alsof je niet naar de vijftigjarige bruiloft van je grootouders komt. Waar ben je? En wat doe je ermee? Dat ontbreekt juist in protestantse kringen heel veel, doordat je niet erkent dat de doop betekent dat je hoort bij dit Lichaam, doordat er geen claim meer is. Oordeel is dan niet iets wat een keer aan het eind komt, maar oordeel is wat er nu voltrokken wordt in de gemeenschap van het Lichaam van Christus. Daar word jij geoordeeld omdat je er niet bent, omdat je niet de liefde en de overgave van Christus uitleeft, door het te verschuiven naar de verre toekomst. Is jouw attitude zó als in Christus Jezus past: de ander belangrijker te vinden dan jezelf? Filippenzen 2. De doop is niet dat het voor ons automatisch een afvinken is. De doop is een claim die op je ligt die betekent dat je bij Christus hoort: genade en tegelijkertijd roeping. En als het dan gaat over andere godsdiensten, wij zijn er natuurlijk aan gewend dat je niet rot mag doen tegen andere godsdiensten. *Extra ecclesia nulla salus* gold in de Vroege Kerk, bij Cyprianus, herhaald nog eens een keer door Calvijn. Dus het is afwijken van de heel lange traditie van de kerk, maar ook van het Nieuwe Testament als je zegt: het maakt niet uit of je christen bent. Je zult minstens moeten zeggen: Laten we die andere mensen toeroepen dat ze moeten komen. Dat doe je niet door op een zeepkist te gaan staan in onze tijd, dat doe je niet via Facebook of Twitter. Dat doe je door te leven, door als christen werkelijk gemeenschap te zijn en de ander belangrijker te achten dan jezelf.

Het is niet zo dat er geen oordeel is. Het is niet zo dat de doop automatisch werkt. Het is niet zo dat de andere godsdiensten niet belangrijk zijn. Het is niet zó dat je met die andere godsdienst ook het heil kunt verwerven. We vertellen als christen wat het werkelijke heil is, maar dan moeten we het als christen ook leven opdat anderen deze Heer erkennen.

Eric Bouter: Je zegt een heleboel dingen die niet in het boek staan. Over de doop staat alleen die opmerking: het komt vroeg of laat wel goed.

Herwi Rikhof: Dat staat er niet. Er staat dat je niet weet wat iemand die gedoopt wordt met dat doopsel doet.

Eric Bouter: Zo staat het er niet. Wat professor Van de Beek net zei, daar ben ik het roerend mee eens, over die claim die op je ligt, als je gedoopt bent. Leef dan ook als christen. Dat is ook de manier waarop ik preek als er gedoopt wordt. Maar dat ontbreekt juist in het boek.

Herwi Rikhof: Ik lees even een zin voor: 'Als iemand gedoopt wordt, wordt hij of zij opgenomen in de gemeenschap van Christus. Dat zal zijn uitwerking niet missen, maar je weet niet hoe en wanneer.' Ik weet werkelijk niet als ik een kind doop wat daar vervolgens mee gedaan wordt. Dat is toch niet vreemd om dat te zeggen, dat je dat niet weet.

Eric Bouter: 'Dat zal zijn uitwerking niet missen', lees ik als: er is een positieve uitwerking.

Herwi Rikhof: Het kan ook negatief zijn. Mensen die beslissen dat ze de doop ongedaan gemaakt willen hebben – dat kan helemaal niet –, zich laten uitschrijven omdat ze zeggen: daar willen we niets meer mee te maken hebben. Dat is een factor die ook een uitwerking is, weliswaar een negatieve.

Bram van de Beek: Maar ook met die negatieve uitwerking, wees daar niet te snel mee. Dat je de conclusie moet trekken: die mensen hebben zich dus van de doop afgekeerd. De doop blijft bestaan. Waar het ook over gaat is dat je niet de doop tot een voorwaardelijk iets kunt maken; dat je de doop afhankelijk gaat maken – voorwaardelijk – van wat mensen ermee gaan doen. Het mist zijn uitwerking niet. Je komt dus onder het oordeel en de genade van God en de kracht van de Geest. Hoe precies die weg van God gaat, dat weten wij niet. Maar dat betekent dat je in de verkondiging en in spiritualiteit van de kerk de betekenis van de doop voortdurend duidelijk moet maken.

Herwi Rikhof: Ik mag ook even wijzen op de Bijbeltekst die erbij staat: 'Het is met het koninkrijk van God als met een mens die zaad uitstrooit op aarde, hij slaapt en staat weer

op, dag in dag uit, terwijl het zaad ontkiemt en opschiet, ook al weet hij niet hoe.' Dat is precies dezelfde formulering.

Eric Bouter: Dat is precies wat ik bedoel: het zaad schiet op, er groeit iets positiefs. Het probleem is, dat zie ik in het pastoraat, dat een heleboel mensen worden gedoopt, maar ze doen er niets mee. Het gaat voor mij veel te ver om te zeggen vroeg of laat zal het positief uitpakken.

Bram van de Beek: Het is de gelijkenis van het onkruid en de tarwe. Er zijn mensen die zo tussen het onkruid staan, dat die geen vrucht dragen. En dan wil jij al gaan rooien.

Eric Bouter: Nee, helemaal niet. Nu ga je mijn woorden radicaliseren.

Bram van de Beek: Ik daag je maar uit.

Eric Bouter: Ik ga even terug naar de tekst die Herwi net voorlas. Dat is uitsluitend een positieve waardering van het zaaien. En daar gaat mij juist om. Er zit in de doop ook iets ernstigs. Dat bedoel ik met dat subject dat ik mis in het boek. Daar zit alleen maar het positieve benadrukken in. Als subject heb je met die spanning te maken: God heeft mij een plek gegeven in de gemeenschap van zijn kerk, maar doe ik daar iets mee, leef ik inderdaad daarnaar? Misschien heb ik deels te scheef gelezen, maar ik vind die tekst van Herwi toch ergens een goed voorbeeld dat jullie de lezers een beetje op het verkeerde been zetten.

Herwi Rikhof: Mag ik iets zeggen over die laatste weerbarstigheid, die er niet voor niets als laatste staat. Dat die uitnodiging van God, dat wij daarvoor terugschrikken. Arius, de aarts-ketter, was een gelovige met een buitengewoon groot gevoel voor Gods transcendentie, zodat Hij nooit hier en nu kon zijn. Karl Rahner merkt ergens op dat de meeste christenen nog arianen zijn.

Bram van de Beek: Bij de doop huilen de kinderen soms. En eigenlijk huil je je hele leven lang dat je gedoopt wordt. Het neemt je helemaal. Dat is het probleem dat je heel je leven herinnerd moet worden dat je je niet helemaal wilt overgeven. Ik kan me vreselijk ergeren aan protestantse dominees die zo dopen: handen met de vingertoppen in het water, afschudden want je zou er eens nat van worden. Nee, je bent gedoopt en je bent kletsnat

en je gaat kopje onder. Het gaat heel je leven aan. Wij willen in het boek niet zeggen: het is allemaal pais en vree, maar het gaat in het boek over God. Weet wel dat het over God gaat die de almachtige is, die zo almachtig is dat Hij heel jouw leven bepaalt en dat Hij heel jouw leven roept. Dat heeft niets met verkaveling te maken, maar dat heeft te maken met dat dragen van heel ons leven, waarbij Hij heel ons leven roept en dat gebeurt in de dynamiek van de geschiedenis die Hij met ons gaat en in het centrum van die geschiedenis staat dat verhaal van die ene dag – Witte Donderdag en Goede Vrijdag zijn voor ons twee dagen, maar voor een jood is dat één dag -, op die ene dag dat Jezus stierf, vervuld en beantwoord in die ene dag, de derde dag dat Hij is opgestaan. Die dynamiek van de geschiedenis van kruis en opstanding, van ons leven met God, kopje onder in de doop en opgestaan in een nieuw leven, dat is eigenlijk waar het hele boek over gaat.

10. Eric Bouter in reactie op Mgr. De Korte

Geert van Dartel: Ik wil de beide auteurs bedanken voor dit mooie boek. Ik heb het een paar keer gelezen. Ik heb er artikelen over geschreven voor het bisdomblad van Haarlem-Amsterdam. Het is zo mooi dat twee theologen, katholiek en protestant, samen een uitleg geven van de oecumenische geloofsbelijdenis en dat in onze tijd doen. Maar dan is het wat deze studiemiddag betreft zo opvallend dat het net lijkt dat de protestantse en de katholieke leeswijze erg uit elkaar lopen. Dat kan natuurlijk te maken hebben met de eigen theologie of met de positie die we in de samenleving innemen. Dat brengt mij bij de gedachte dat het misschien wel noodzakelijk is voor een goed begrip van het boek dat katholieken en protestanten daar samen over nadenken en spreken om het echt te kunnen begrijpen. In verband met dit debat zou ik dan wel graag willen horen hoe Eric Bouter de reactie van Mgr. De Korte heeft verstaan en wat hij eruit haalt en omgekeerd. Of daar misschien meer vergelijk en eensgezindheid is dan in de discussie nu tussen de respondent en de auteurs.

Eric Bouter: Een heel mooie insteek. Ik ben het van harte met de bisschop eens, zoals ik ten diepste het ook met de schrijvers eens ben. Ik zou alleen bij de bisschop nog willen aanvullen bij alle analyses die hij aan het begin van zijn referaat gaf over waarom het spreken over God niet relevant meer lijkt. Wat heel erg voor de hand ligt, wat je ook steeds meer om je heen ziet en ook letterlijk in de krant leest, is dat mensen op zoek zijn naar

een groot verhaal. Dat vind ik het sterke van het boek van Rikhof en Van de Beek: dat is gewoon een groot verhaal. Bij alle individualisering en fragmentarisering en ook met het vloeibaar worden in onze tijd hebben we een enorme behoefte hieraan. Daarom kon ik het in volle oprechtheid zeggen in mijn referaat dat ik het een prachtig en mooi boek vond en dat is uit mijn hart gegrepen.

Mgr. Gerard de Korte: Toen ik het referaat gisteravond mocht lezen, had ik ook al zoiets van: heeft dr. Bouter niet een eigen raster gebruikt. Bijvoorbeeld wat ik zelf al zei in mijn eigen inleiding rondom de theologie van de godsdiensten, dat op basis van enkele zinnen de zaak wel erg doorgetrokken wordt. Ik kon me zeker niet van prof. Rikhof voorstellen dat hij als katholieke theoloog zo'n benadering heeft omdat dat volledig ingaat tegen hoe Vaticanum II over de andere wereldgodsdiensten heeft gesproken. Ik had het niet in het boek kunnen vinden, maar ik kon het zeker niet met de katholieke partij verbinden. Op basis van enkele teksten worden heel grote conclusies getrokken; dat kon ik in het boek niet terugvinden.

Eric Bouter: Dat doe je dan om een punt te maken. Ik vind het toch een omissie in het boek en die zin staat er toch maar. Als dat het enige is wat er over andere godsdiensten staat, dan zet je toch een bepaald beeld neer.

Bram van de Beek: Het boek is in de eerste plaats geschreven voor mensen in de kerk, om te zorgen dat mensen in de kerk beseffen wat het betekent om gezamenlijk een gemeenschap te zijn met de kerk van alle eeuwen. Het eerste wat opgeruimd moet worden is de scheiding die we maken tussen protestant en katholiek en tussen oosters en westers christendom, tussen Kopten en chalcedonenzers. Zolang we dat niet opruimen... En dat heeft in wezen met niets anders te maken dan met machtsposities die we niet willen opgeven. Willen we ons gewoon overgeven aan de ander, ja, maar de paus dan? roept de protestant; ja, maar de successie? roept dan een katholiek en dan zijn we weer helemaal in dat machtsspel. Laten we dat pad niet gaan. De ander is belangrijker dan wijzelf zijn. Laten we naar elkaar toegaan, laten we dat uitleven ook naar anderen toe. Dan creëer je de ruimte waarin je misschien voor de wereld iets kunt betekenen. Maar het is toch in de eerste plaats geschreven vanuit de vraag: Wat betekent het dat wij christenen zijn? Het gaat over God die zo'n vreemde God is, God van alle goden, die van dezelfde lap genaaid wil zijn als

wij. Ik ben eens een keer bij de Protestantenvbond geweest, dat is een heel liberale club zo aan de rand van kerkelijk/niet-kerkelijk. Die vroegen mij met Kerst te komen om een verhaal over Jezus te houden. Ik heb ze uitgelegd wat dat betekent. Er is een lied uit Afrika dat eindigt met 'Hier neffens mij, hier neffens mij, hier neffens mij zit God.' Dat betekent: die Khoi zit daar onder zijn boom, op een bankje, het uitschot van het uitschot, waar zelfs de zwarten in Zuid-Afrika niet naar omkijken: Hier naast mij zit God. Dat is wat we op Kerst vieren. En je mag de Khoi ook vervangen door de gevangene, in de gevangenis in Vught. Hier zit God. Hij zit, inderdaad. Hij wordt nog ter dood veroordeeld ook. Als we dat verhaal aan de wereld kunnen vertellen, als we uit kunnen leven wat het betekent dat hier naast mij God zit, naast mij met alles wat ik ben. Daar is eigenlijk ons boek voor bedoeld.

Mgr. Gerard de Korte: De vraag van dr. Bouter is wel een heel wezenlijke. Hoe verhoudt zich dat een derde van de wereldbevolking gedoopt is, maar twee derde niet? Hoe heeft die drie-ene God met die twee derde van de wereldbevolking te maken? Toegespitst op dat vreselijke beeld van dat ondervoede meisje in Jemen, die in een islamitische omgeving leeft en nooit van de drie-ene God gehoord heeft bij wijze van spreken. Die vraag vind ik een reële vraag. Je kunt je de vraag stellen: moet dat in een boek over de geloofsbelijdenis behandeld worden? De conclusie die dr. Bouter trekt deel ik niet, maar de vraag die hij stelt is wel heel relevant.

Bram van de Beek: De vraag is niet of wij moeten bepalen of dat meisje een plaats in de hemel krijgt, maar de vraag is veeleer: Ben jij inderdaad naaste geweest voor dit meisje? Wat Noordmans zegt over de arme Lazarus, hij is gedoopt, hij gelooft met zijn zweren. Dat betekent: Ben jij deze gelovige als broeder of zuster tegemoet getreden? En als er dan brood overblijft van het Avondmaal, laat dan deze overvloed maar naar dit meisje gaan dat ondervoed is.

Bij de vraag naar de andere godsdiensten speelt op de achtergrond vaak mee dat wij het Laatste Oordeel moeten gaan uitspreken. Ik heb nooit gehoord dat *wij* dat moeten doen, zelfs de Kerk niet. In de Kerk wordt geoordeeld over de andere mensen die niet leven als christen, maar dat is niet het Laatste Oordeel van God. In de Kerk worden mensen tot de orde geroepen die niet leven dit leven van deze God, die mens is geworden. Het oordeel is niet over dit meisje, maar het oordeel is altijd een oordeel over ons.

Herwi Rikhof: Het is opvallend dat als je ergens vóór bent, dat het wordt uitgelegd als dat je dus tegen het andere bent. Wij hebben ons gericht op binnenkerkelijke gelovigen en dat is niet zo'n waterdicht schot. Alle vragen in onze maatschappij klinken daarin door. Misschien niet allemaal even goed, maar dat is ook de beperking van het boek. Beiden hebben we wel het idee om het maar even in katholieke termen te zeggen: fundamentealtheologie die niet vanuit geloven begint, maar vanuit een quasi-filosofisch standpunt met een soort godsbeeld dat theïstisch is, is dodelijk voor het geheel. Je kunt dingen niet uitleggen aan anderen, ook niet aan niet-gelovigen, als je begint met niet serieus over God na te denken. Daar was dit boek voor bedoeld.

Marcel Sarot bedankt de inleiders, de auteurs en de deelnemers aan het gesprek en sluit de bijeenkomst af.

Wij geloven

een inspirerend boek voor een geloofsgesprek

Drs. Geert van Dartel

Iedere zondag zeggen of zingen we de geloofsbelijdenis. Vaak is dat de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Geert van Dartel schreef voor het blad Samen Kerk van het bisdom Haarlem-Amsterdam en de website van de Raad van Kerken, zes artikelen over het boek Wij geloven. Rooms-katholiek en protestant: één geloof. De geloofsbelijdenis van Nicea/Constantinopel uitgelegd door Bram van de Beek en Herwi Rikhof. We publiceren deze reeks hier als één artikel. Aan elke paragraaf zijn enkele gespreksvragen toegevoegd.

1 Inleiding

De oecumenische toenadering tussen kerken stoelt voor een groot deel op het inzicht dat orthodoxen, katholieken en protestanten hetzelfde geloof delen. De geloofsbelijdenis die de vrucht is van de oecumenische concilies van Nicea (325) en Constantinopel (381), is daarvan tot op de dag van vandaag de meest sterke uitdrukking. Om door te dringen in de betekenis en te groeien in geloof, is bij de geloofsbelijdenis uitleg nodig. Dat gebeurt uitvoerig in het eerste deel van de Katechismus van de Katholieke Kerk (KKK) waarin zowel de apostolische geloofsbelijdenis als de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel tot in detail worden toegelicht en uitgelegd. De KKK onderschrijft dat de grote kerken van Oost en West deze geloofsbelijdenis gemeenschappelijk hebben (nr. 195).

Uiteraard heeft ook de Wereldraad van Kerken het belang van deze gemeenschappelijke geloofsbelijdenis gezien. Tussen 1981 en 1991 werkte een internationaal team van theologen uit alle grote kerken aan een gezamenlijke uitleg van deze geloofsbelijdenis. Het resultaat verscheen in 1991 in een (Engelstalige) uitgave onder de titel Het Ene Geloof

Belijden. Een Oecumenische Uitleg van het Apostolische Geloof zoals beleden in de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (381). De hoop dat dit internationale project een uitwerking zou hebben op het wereldwijde belijden van het geloof, werd niet bewaarheid. In ons land werd er slechts terloops kennis van genomen.

Het boek *Wij geloven. Rooms-katholiek en protestant: één geloof*. De geloofsbelijdenis van Nicea/Constantinopel uitgelegd door Bram van de Beek en Herwi Rikhof, dat eind vorig jaar verscheen, is een nieuwe poging om de inhoud van ons gezamenlijk geloof te doordenken en uit te leggen aan allen (niet alleen aan theologen) die geïnteresseerd zijn in de eenheid van het christelijk geloof. De auteurs hopen zo een bijdrage te leveren aan het besef dat de Kerk één is. Het boek kreeg onmiddellijk na verschijnen een zeer goede ontvangst. In verschillende dagbladen verschenen lovende recensies.

De opzet van het boek wordt bepaald door de structuur van de geloofsbelijdenis. De auteurs hebben zich ten eerste ingespannen om hun theologische inzichten samen en niet los van elkaar naar voren te brengen. Beiden weten zich verantwoordelijk voor het hele boek en niet alleen voor de gedeeltes die zij zelf geschreven hebben. Het gegeven dat de Kerk ten diepste één is en het geloof gemeenschappelijk noopt hen er ook toe om bruggen naar elkaars theologische traditie te slaan. Het boek is een vrucht van een lang en gezamenlijk oecumenisch leerproces.

Het gezamenlijke vertrekpunt van het boek ligt in de verantwoording van wat een geloofsbelijdenis is en wat het betekent als we zeggen: 'Wij geloven'. Een geloofsbelijdenis zegt iets over God en is iets anders dan een wereldbeschouwing of een moraal. De Geloofsbelijdenis (Symbool) verwoordt kernachtig wat of beter wie de kerkgemeenschap samenbrengt en fungeert tevens als sleutel of leeswijzer bij het lezen van de Schriften.

In korte, goed geschreven hoofdstukken worden de artikelen van de geloofsbelijdenis uitgediept. Moeilijke vragen en onderwerpen worden daarbij niet geschuwd (zoals God en het lijden, Schrift en Traditie, Maria en het Filioque). De auteurs putten uit hun grote kennis van de heilige Schrift, de patristiek, de geschiedenis van de katholieke en protestantse theologie en de moderne cultuur om de hedendaagse lezer binnen te leiden in het mysterie van Gods openbaring in Jezus Christus en in de zending van de Kerk.

Er zijn twee goede redenen om dit boek te lezen: het is een prachtige uitleg van het christelijk geloof van alle eeuwen en een uitnodiging om de relatie met God in de gemeenschap van de Kerk te verdiepen of te hernieuwen. Ook is het een krachtig appel aan de Rooms-katholieke Kerk en de Protestantse Kerk om echte stappen te zetten naar het herstel van de eenheid van de Kerk. Beide theologen zijn van oordeel dat de bestaande verschillen de scheiding tussen beide kerken niet meer kunnen legitimeren. Het is boek geschreven in de hoop dat het zal bijdragen aan het herstel van de eenheid van de Kerk.

Gespreksvragen

- Wat betekent de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel voor uw geloofsleven?
- Helpt deze geloofsbelijdenis om verschillen en/of tegenstellingen tussen orthodoxen, katholieken en protestanten te overwinnen?
- Welke vragen roept deze geloofsbelijdenis bij u op?

2. God, Almachtige Vader en Schepper

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel heeft een trinitaire structuur. Iedere zondag belijden we in de Kerk het geloof in één God, Vader, Zoon en Heilige Geest. Wat opvalt is dat de formuleringen over de Vader en de Geest beknopt zijn in vergelijking met de uitvoerige verwoording van het geloof in één Heer, Jezus Christus.

Van de Beek en Rikhof openen het hoofdstuk over 'De almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde' met de opmerking dat de uitspraak over Jezus: 'Jezus is de Heer' (1. Kor. 12,3 en Fil. 2,11) de oudste belijdenis van de Kerk is. Hiermee wordt bovenal uitgesproken dat in Christus God in ons midden gekomen is. De vroegste christelijke gemeente erkende dat Jezus deze heilige God is.

Pas in de tweede eeuw worden deze christologische belijdenissen uitgebreid met zinsneden over de Vader, de Almachtige en de Schepper. Op de achtergrond speelt het uiteengaan van de Kerk en Israël en de vraag of de God van Jezus, die in essentie liefde is, wel dezelfde is als de jaloezige en wraakzuchtige God die we in het Oude Testament ook tegenkomen.

Het aanzetten van de tegenstelling tussen de God van het Oude en het Nieuwe Testament is verbonden met de naam van Marcion (ca. 140), die onder heidenchristenen een grote invloed had. De Kerk hield echter vast aan de onverbreekelijke band tussen Oude en Nieuwe Testament, tussen de God van Israël en de God van Jezus. Dat kwam tot uitdrukking in de uitbreiding van de geloofsbelijdenis die door dopelingen moest worden uitgesproken. Kon men in de eerste eeuw om gedoopt te worden volstaan met de belijdenis: 'Ik geloof dat Jezus Christus de Zoon van God is', in doopbelijdenissen vanaf de tweede eeuw moest de dopeling ook uitspreken: 'Ik geloof in God de Vader, de Almachtige, Schepper van hemel en aarde'.

Door deze beslissing van de Kerk bleef de christelijke theologie geworteld in het Oude Testament. God de Vader is de bron van alle leven en de gever van het goede. Hij is Schepper en Heer van de geschiedenis. Tegelijkertijd werden daarmee alle vragen binnengehaald waarmee al de oude profeten van Israël worstelden en waarmee vandaag veel mensen, zij het in een heel andere context, zich vaak geen raad weten.

Want hoe kan het, dat als God alles bestuurt en Hij almachtig is, het kwaad in de wereld zo oppermachtig is. Waarom gaat het de vromen vaak slecht en degenen die onrecht plegen zo goed?

Van de Beek en Rikhof onderkennen de spanning in de belijdenis van God als almachtige Vader en Schepper gaan in op een aantal prangende vragen: is het lijden de wil van God? Wat zegt de heilige Schrift daarover in de Psalmen en in het boek Job? Hoe staat het met het morele kwaad en het natuurlijke kwaad? Is er een kwaad dat absoluut niet te plaatsen is? Zal er sprake zijn van een rechtvaardige vergelding voor geleden onrecht of heeft ook die vergelding zijn grenzen?

De vragen worden niet uitpuutend behandeld en dat kan ook niet. Ze zullen ons blijven achtervolgen zolang we leven. Evenmin komen we met deze vragen dichterbij het antwoord op de vraag waarom het juist en belangrijk blijft om Gods almacht te belijden. Daarvoor is een perspectiefwisseling nodig, die we op eigen kracht niet kunnen voltrekken, maar waarvan verhalen in de Schrift zoals over Job en over de blindgeborene (Joh. 9,3) getuigen. Het gaat erom dat in de volharding en in de genezing Gods macht zichtbaar

moet worden. Dat is het perspectief van de hele Schrift, het Oude en het Nieuwe Testament. De macht van God is sterker dan de machten van deze wereld.

Voor de moderne mens die leeft in een onttoverde wereld is het niet makkelijk om te belijden dat God, de Almachtige Vader en Schepper is. Van de Beek en Rikhof stellen dat de verkaveling van bevoegdheden tussen God en mens dat geloof ondergraaft.

Ze pleitten ervoor om vast te houden aan het geloof in de God de Almachtige Vader en Schepper en hanteren het onderscheid tussen eerste oorzaak en tweede oorzaken bij Thomas van Aquino (geleend van Aristoteles) om duidelijk te maken wat het betekent.

God, de Almachtige Vader en Schepper is als Eerste Oorzaak de bron en het geheim dat aan het leven vooraf gaat, het omvat, het voltooit en er altijd zal zijn. Dat staat de menselijke vrijheid en verantwoordelijkheid niet in de weg. En evenmin zal het de vraag naar waarom wegnemen waar kruis en lijden steeds weer op ons pad komen.

Gespreksvragen

- Waarop ligt in uw geloofsbeleving het accent als het gaat om de relatie tot Vader, Zoon en Heilige Geest?
- Zijn er momenten waarop uw Gods almacht of nabijheid (troostend, genezend of anderszins) hebt ervaren?
- Wat betekenen verhalen uit de Heilige Schrift in uw geloofsbeleving? Welke verhalen zijn u bijzonder dierbaar?

3. Jezus Christus, Zoon van God en Verlosser

Het tweede gedeelte van de oecumenische geloofsbelijdenis bevat een zeer beknopte biografie van Jezus. Het is geen gewoon levensverhaal en het gaat ook niet alleen over Jezus, maar in het bijzonder over Zijn relatie met de Vader en over Zijn betekenis voor ons.

Als er een kind geboren wordt, weet niemand nog waartoe dat kind bestemd is. Ouders en grootouders kijken met vertedering naar het pasgeboren kind en wensen het een lang en gelukkig leven toe. Maar hoe dat zal gaan, is in de toekomst verborgen. In de verhalen over de geboorte van Jezus in de Schrift horen we dat dat bij Jezus anders lag. Denk aan het verhaal over de aankondiging van de geboorte door de engel Gabriël en het antwoord

van Maria (Luc. 1,26-38). Of aan de verhalen over de herders (Luc. 2,1-20) en de wijzen (Mt. 2,1-12) die als eersten bij de pasgeborene op bezoek gingen. De geboorte van dit kind Jezus is vanaf het begin met belofte en verwachting omgeven. Tot heil en redding voor alle volkeren.

In de geloofsbelijdenis spreken we over het leven van Jezus slechts enkele dingen uit. Maar het zijn wezenlijke zaken die de tijden omvatten. Van de Beek en Rikhof beginnen hun commentaar met uitleg over de opbouw van dit stukje, dat uit twee gedeeltes bestaat die qua blikrichting en taal van elkaar verschillen. Het eerste gedeelte is reflexief, het tweede narratief. Het eerste is ontologisch, het tweede historisch. In de traditie van de theologie wordt het eerste gedeelte gekarakteriseerd als *theologia*, het tweede als *oikonomia*, ook wel als *christologie* en *soteriologie*.

Het is opvallend dat de belijdenis wie Jezus Christus in relatie tot de Vader ten diepste is vooraf gaat aan de beknopte beschrijving van zijn leven, samengevat in geboorte, kruisiging en graflegging, opstanding en hemelvaart. Het leven van Jezus gaat in tijd vooraf aan de belijdenis in de christengemeente dat Jezus de Zoon van God is. Maar voor de gemeenschap die in Christus verzameld wordt, staat die belijdenis voorop. Christologie en soteriologie, zo stellen de auteurs, roepen elkaar op, hebben elkaar nodig en versterken elkaar.

Ik vermoed dat nogal wat katholieken en protestanten in onze tijd moeite hebben om deze krachtige belijdenis over Jezus Christus goed te verstaan. De uitleg die Van de Beek en Rikhof in dit boek geven is een geweldige hulp om te begrijpen waar het debat in de vierde eeuw, toen deze geloofsbelijdenis tot stand kwam over ging. Aan de orde was de vraag of God wel zo dicht bij Zijn schepping kan komen. Of de afstand tussen God en mens, tussen hemel en aarde werkelijk te overbruggen is. Of de menswording van God überhaupt mogelijk is en in Jezus Christus heeft plaatsgevonden.

Van belang is bovendien dat de Concilies van Nicea (325) en Constantinopel (381) de belijdenis over Jezus Christus geformuleerd hebben in de polemiek met Arius en zijn volgelingen die vasthielden aan de eenheid van God én de onoverbrugbare afstand tussen God en Zijn schepping. Zo is de belijdenis over de menswording van God in Jezus in deze klassieke bewoordingen gemeenschappelijk erfgoed geworden van bijna alle christelijke kerken.

Aan het tweede historische gedeelte over het leven van Jezus besteden Van de Beek en Rikhof maar liefst vier hoofdstukken (4 tot en met 7). Personen die aan het begin (Maria) en aan het einde (Pontius Pilatus) van het aardse leven van Jezus gestaan hebben, komen aan de orde. Een beetje merkwaardig misschien is dat eerst de kruisiging onder Pilatus behandeld wordt voordat de geboorte en de betekenis van Maria aan bod komt, maar toch past het goed in de compositie van dit boek. Het gaat niet om chronologie, maar om het verhelderen van de geloofsbelijdenis. Maria is van groter belang dan Pilatus en daarom beginnen we met hem.

Pontius Pilatus is de representant van de politieke macht aan wie Jezus wordt overgeleverd en die hem ter dood veroordeelt. Opvallend is dat hier geen oordeel achteraf over Pilatus wordt uitgesproken. Pilatus is niet meer dan een figurant in een groter drama. In dit stukje gaat het ook niet om Pilatus maar om de betekenis voor ons. Jezus is niet omwille van zichzelf of omwille van Zijn Vader gekruisigd, maar *'voor ons'*. Zo worden wijzelf (alle generaties voor en na ons) betrokken in deze grote beweging van de menswording van Christus, Zijn leven, lijden en sterven, Zijn opstanding tot aan Zijn wederkomst.

In dat grote verhaal neemt Maria, onaanzienlijk, van lage komaf, een bijzondere plaats in. Zij is de tegenpool van Pilatus en in tegenstelling tot hem hooggeprezen door alle generaties na haar. In het grote gebeuren van de menswording van God is zij op wel heel bijzondere wijze betrokken. Maar toch gaat het in deze belijdenis ook niet om Maria zelf, maar *'om ons mensen'* en *'om ons behoud'*.

In een boek dat onder gezamenlijke verantwoordelijkheid van een katholieke en protestantse theoloog verschijnt kunnen de verschillen in leeropvatting en devotionele beleving tussen katholieken en protestanten niet onbesproken blijven. Vaticanum II, zo betogen de auteurs, wijst een richting om het wederzijdse onbegrip (katholieken hebben een verhouding tot Maria, waar protestanten geen raad mee weten) te overwinnen. Het unieke middelaarschap van Jezus Christus staat niet ter discussie. Maria is geen concurrent van Jezus. In haar werd op heel bijzondere wijze Gods genade werkzaam en in haar antwoord op de aanzegging van de belofte is zij model van alle gelovigen en wordt zij moeder van de Kerk.

Zo komen we via Maria bij wat ons in de gemeenschap van de Kerk bij elkaar brengt en houdt. Schepping. Verlossing, Uitzien naar Gods Rijk vormen het omspannende heilshistorische perspectief van alle leven. Er ligt een buitengewoon positieve, vitale opvatting over de plaats van de mens in de schepping aan ten grondslag (Psalm 8). We kunnen schepping opvatten als het begin van alle leven, maar ook als het beginsel van leven. Daar waar God zich terugtrekt, vergaat alles tot stof. Maar daar waar God zijn adem geeft, ontstaat leven. In de tweede benadering krijgt schepping een dynamische betekenis en komt God naar ons toe. Het leven van Jezus, vanaf de aankondiging van Zijn geboorte tot aan Zijn opstanding en verheerlijking, is een leven gevende impuls die tot allen gericht is en die vanuit Gods barmhartigheid en vergeving nieuw leven mogelijk maakt. Het doopsel tot vergeving van de zonden vormt daarin het kantelpunt en is het fundament van de gemeenschap van alle christenen.

De Kerk leeft vanuit het Paasmysterie. Paulus wees er al op: Als Christus niet zou zijn opgestaan, dan zijn wij de meest beklagenswaardige mensen van allemaal (1 Kor. 15,19). Zodra je de verrijzenis ter sprake brengt kom je ook bij het verhaal van de veroordeling en de kruisiging van Jezus. Kruis en verrijzenis horen bij elkaar. Waarom moest Jezus ten onder? Werd in de godverlatenheid Zijn lot bezegeld, of is Pasen toch sterker dan het verdriet en de eenzaamheid van Getsemane? Was hij de godslasteraar, die maar moest hangen, of toch de Zoon van God, zoals de Romeinse honderdman op Golgotha uitriep (Mk. 15,39). Van de Beek en Rikhof staan pal voor het geloof in de opstanding. Zonder verrijzenis, zo stellen zij, 'is de kruisiging het einde van de zin van de wereld en van Israëls God'. Er rest dan niets meer dan het zoveelste goed-bedoelde menselijke project dat 'ten onder gegaan is aan de wetmatigheden van menselijk streven en menselijke macht' (115).

De biografie van Jezus in dit stukje geloofsbelijdenis eindigt in de overtreffende trap. Niet alleen verrezen, maar ook verhoogd en verheerlijkt, gezeten aan de rechterhand van de Vader. Hij zal wederkomen om te oordelen, levenden en doden, en Zijn rijk zal geen einde hebben. Hij leeft en dat is de grondslag van ons verlangen en onze hoop.

Gespreksvragen

- Wie is Jezus voor u? Een bijzonder mens? Profeet? Zoon van God? Verlosser?
- Hoe ziet u de rol van Pilatus en Maria in het verhaal over Jezus?
- De Kerk leeft vanuit het Paasmysterie: Jezus is verrezen. Kunt u dat beamen en wat betekent dit voor u?

4. De Heilige Geest, Heer en Levendmaker

Vanaf het begin heeft de Kerk geleerd dat de Heilige Geest God is. Bij de doop werd al vroeg de trinitarische doopformule gebruikt die we kennen uit het slot van het Matteusevangelie (Mt. 28,16-20). Het duurde echter tot ver in de vierde eeuw voordat het God-zijn van de Heilige Geest in de geloofsbelijdenis nader wordt ingevuld. Deze ontwikkeling deed zich voor in de periode tussen het Concilie van Nicea (325), dat volstond met een simpel 'en in de Heilige Geest', en het Concilie van Constantinopel (381). Heftige theologische debatten in die tussenliggende periode waren aanleiding om het God-zijn van de Heilige Geest in het credo van Constantinopel te verduidelijken: de Heilige Geest is de adem van het leven, die werkzaam is vanaf de schepping en die de heilsgeschiedenis stuurt naar redding en voltooiing. De Heilige Geest is het levensbeginsel dat de tijden en Schriften, de profeten van Israël en het nieuwe leven in Christus met elkaar verbindt.

De opvatting dat het leven een gave is van God behoort tot de kern van het christelijk geloof. Van de Beek en Rikhof trekken een lange Bijbels-theologische lijn vanaf de psalmist die de scheppende Geest bezingt die alles tot leven wekt (Ps. 104) tot aan de Geest van Pinksteren, die na de dood en verrijzenis van Jezus de Kerk in het leven roept. Misschien is de makke van ons postchristelijke tijdperk wel dat velen niet meer goed beseffen, dat de Heilige Geest in ieder die behoort tot de gemeenschap van Jezus het leven wil vernieuwen. Kan van een christelijk leven gesproken worden als er geen vruchten zijn? Is de Heilige Geest dan wel vaardig geworden over dat leven? Zo eenduidig en simpel is dat misschien niet, maar op grond van het doopsel mogen we toch wel zeggen dat een christen geroepen is en de opdracht heeft om een nieuw leven in de Heilige Geest te leiden. Dit geldt ook voor de opdracht om de eenheid van de Kerk te bewaren en te herstellen waar die gebroken is. Er is maar één Heilige Geest en daaraan beantwoordt de eenheid

van de Kerk. De verzoening tussen de katholieke Kerk en protestantse kerken duldt geen uitstel, schrijven de auteurs (131-132). Met de kerkvaders van de vroege Kerk stellen zij ook dat de viering van de eucharistie voor een christelijk leven onopgeefbaar is. Wie het christelijk leven losmaakt van de viering van de Eucharistie, ontkent de Heilige Geest (133).

Dat in de geloofsbelijdenis is opgenomen dat de Heilige Geest 'gesproken heeft door de profeten' blijft van grote betekenis. Onder invloed van de ketterse priester Marcion werd er in de tweede eeuw voor gepleit een streep te zetten door het Oude Testament. Dat was in zijn optiek voorbij. De concilies in de vierde eeuw hebben dat verijdeld door uit te spreken dat de Heilige Geest ook gesproken heeft door de profeten en dat het Oude Testament een canonieke tekst is. Daarmee is nog niet alles gezegd. Het gaat er ook om hoe de tekst gelezen en uitgelegd wordt. In principe zijn er twee richtingen: de Kerk kan zich door het Oude Testament laten leiden en in de theologie en de verkondiging uitleggen wat deze teksten betekenen. Ook kunnen de teksten gelezen en uitgelegd worden vanuit een christologisch kader. In de vroeg-kerkelijke orthodoxie was de tweede leeswijze de norm. Christus werd beschouwd als de vervulling van het Oude Testament en het Oude Testament werd gezien als een voorafschaduw van Christus. Door de ontwikkeling van de Bijbelwetenschappen, de historische ervaring met anti-judaïsme en de interreligieuze dialoog tussen christenen en joden zijn de verschillende leeswijzen meer in evenwicht gekomen.

Katholieken en protestanten delen (op de Deuterocanonieke boeken na) dezelfde Schrift. In het geding is niet of de oudtestamentische teksten canoniek zijn, maar de verhouding tussen Schrift en Traditie. Eeuwenlang stond het protestantse beginsel van het *sola scriptura* (alleen de Schrift – red.) tegenover het katholieke adagium 'Schrift en Traditie'. Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) heeft er veel aan bijgedragen om deze patstelling te overwinnen. Het beeld dat het Concilie gebruikt voor de verhouding van Schrift en Traditie is dat van twee stromen die voortkomen uit 'dezelfde goddelijke oorsprong, vloeien als het ware ineen en zijn op hetzelfde doel gericht.' Dankzij de oecumenische dialogen van de afgelopen vijftig jaar heeft dit oude vraagstuk veel van zijn scherpte verloren.

In hoofdstuk 12 vatten Van de Beek en Rikhof nog een keer samen waar het geloof in de Drie-ene God, Vader, Zoon en Heilige Geest voor staat en hoe dat in ons leven mag resoneren. We worden niet gedoopt in de naam van een abstracte Godheid, maar in de naam van drie personen die met elkaar en met ieder van ons in relatie staan. Dat zegt eigenlijk alles. In de doxologie, het eerbetoon aan God, waarmee we gebeden afsluiten bevestigen we dat in de aanroep: Eer zij de Vader en de Zoon en de Heilige Geest.

Ook die doxologie heeft in de vierde eeuw een ontwikkeling doorgemaakt. De kerkvader Basilius van Ceasarea (329-379), die een grote invloed heeft gehad op het Concilie van Constantinopel, hoewel hij er door zijn vroegtijdig overlijden zelf niet meer aan deel nam, voerde naast de vertrouwde doxologie: 'Eer aan de Vader door de Zoon in de Geest' een nieuwe doxologie toe: 'Eer aan de Vader, samen met de Zoon en samen met de Geest'. De oude doxologie drukt de menselijke zwakheid en hulpbehoevendheid uit. De nieuwe doxologie brengt tot uitdrukking wie ons te hulp komt. Tevens wordt daarin de gelijkwaardigheid van de drie goddelijke personen benadrukt.

Uit menselijk oogpunt is het niet mogelijk om te spreken over het innerlijk wezen en de relaties in de Drie-ene God. We kunnen over God alleen spreken voor zover Hij zich heeft geopenbaard. Het wezen van God, zo zeggen geleerde theologen, zal echter van die heilseconomische betekenis niet afwijken. Toch is er in de geschiedenis wel gestreden over een juist verstaan van de Triniteit en de relaties tussen Vader, Zoon en Heilige Geest. Het leidde tot het schisma van 1054, een kerkscheuring tussen Oost (orthodoxe Kerken) en West (katholieke Kerk). Tussen de Kerk van Oost en West speelt nog altijd de vraag over de voortkomst van de Heilige Geest. Alleen uit de Vader als enige bron, zegt het Oosten of uit de Vader en de Zoon om de goddelijkheid van de Zoon te onderstrepen, zegt het Westen (in het Latijnse credo verwoord met *filioque*).

Over deze kwestie zijn boeken volgeschreven. Van de Beek en Rikhof leggen haarfijn uit hoe deze theologische kwestie in elkaar steekt en dat voor beide tradities goede argumenten te geven zijn. Het probleem moet niet groter gemaakt worden dan nodig, te meer daar er op het Concilie van Florence (1439) eigenlijk al een goede oplossing was gevonden: 'die uitgaat van de Vader door de Zoon'. Ook van deze oude theologische kwestie zijn de

scherpe kanten af. Belangrijker dan de theologische kwestie aangaande de interne verhoudingen in de Drie-ene God is de vraag hoe God, Vader, Zoon en Heilige Geest, in ons leven komen. Dit wordt mooi en zuiver beschreven in dit boek. De zending van de Zoon en Geest is gericht op de redding en verlichting van de hele mens.

Op de vooravond van zijn lijden en sterven zegt Jezus tot zijn leerlingen dat de liefde tot Hem en de Vader de weg is tot een intieme Godsrelatie (Joh. 14,23). In de brieven van Paulus hangt de inwoning van God samen met het komen van de Heilige Geest. Door de komst van de Heilige Geest wordt de christengelovige een tempel van de Heilige Geest (1 Kor. 6,19). Allen die zich door de Geest van God laten leiden, worden kinderen van God, zegt Paulus (Rom. 8,14-16). Dat we anno 2021 voluit uit die Belofte mogen leven!

Gespreksvragen

- De geloofsbelijdenis spreekt uit dat de Heilige Geest 'Heer en Levend-maker' is. Kunt u dat plaatsen en wat betekent dat in uw geloofsleven?
- Hecht u aan de Westerse traditie die leert dat de Heilige Geest voortkomt uit de Vader en de Zoon (filioque)?
- In 1 Kor. 6 lezen we dat de christen door de komst van de Heilige Geest een tempel van de Heilige Geest wordt. Hoe ziet/ervaart u de relatie met God?

5. De Kerk

Het oecumenische gesprek over de Kerk is een van de hobbels die op de weg naar de zichtbare eenheid genomen moeten worden. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is het gesprek over het wezen en de missie van de Kerk op hoog niveau gevoerd. Het leidde tot een grote mate van overeenstemming, maar nog niet tot consensus. Het grootst zijn de verschillen binnen het brede spectrum van het Westers christendom. Katholieken en protestanten denken verschillend over de grondstructuren en verschillen ook in de beleving van de Kerk. In de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel (381) wordt in het derde gedeelte over de heilige Geest één regel aan de Kerk gewijd: '(Wij geloven) In één, heilige, katholieke en apostolische Kerk'. Elk woord in deze zin, zo stellen Rikhof en Van de Beek in het tiende hoofdstuk van hun boek dat aan deze ene regel gewijd is, lijkt een

probleem. Alle reden dus om deze woorden zorgvuldig en helder uit te leggen. Dat doen de auteurs en daarmee leggen ze een fundament voor een gemeenschappelijk verstaan van de Kerk.

Officieel begint de geloofsbelijdenis met 'Wij geloven' dat in de Westerse kerk al snel door 'Ik geloof' werd vervangen. De reden voor deze verschuiving heeft te maken met het gegeven dat deze geloofsbelijdenis vooral gebruikt werd bij het toedienen van het doopsel. Maar de auteurs leggen een ander accent en stellen dat de belijdenis van vertrouwen in de Kerk problematisch wordt wanneer deze afhankelijk gemaakt wordt van individuele inzichten en ervaringen. Er is in verleden en heden te veel fout gegaan in de Kerk om op eigen kracht en overtuiging het vertrouwen en het geloof in de Kerk te beamen. Zij kiezen daarom voor de oorspronkelijke Griekse vorm 'Wij geloven', tevens de titel van het boek, en houden eraan vast dat de Kerk dit blijft belijden. Van de vijf woorden (in één, heilige, katholieke en apostolische) mag het woordje 'in' niet onbesproken blijven. Het stond in de oorspronkelijke Griekse versie, maar verdween door Augustinus in de vijfde eeuw uit de Latijnse versie. Het geloven in de Kerk is immers van een andere orde dan geloven in de Vader, Zoon en heilige Geest. Thomas van Aquino overbrugt in de dertiende eeuw het verschil door erop te wijzen dat het er om gaat dat de heilige Geest in en door de Kerk werkzaam is. Dit is een belangrijk inzicht dat grote consequenties heeft voor het denken over en meedoen in de Kerk. Het is een paradoxaal gegeven dat God Zijn genade schenkt aan goddeloze en zondige mensen, die daardoor opnieuw en nieuw tot leven komen. Juist daarom gaat het als we samen zeggen: wij geloven in de Kerk.

Tegen deze achtergrond komen de vier zogeheten *notae ecclesiae* aan bod: eenheid, heiligheid, katholiciteit en apostoliciteit. Het hoeft niet te verbazen dat deze vier kenmerken van de Kerk in de geschiedenis veelvuldig gebruikt zijn om de eigen kerkopvatting te verdedigen en zich af te zetten tegen de andere. De ware Kerk is daar waar de *notae ecclesiae* gewaarborgd worden. Iedere kerkelijke traditie en stroming heeft daar een eigen verhaal bij. Het Tweede Vaticaans Concilie wees erop dat we die *notae ecclesiae* niet juridisch, maar heilshistorisch moeten verstaan. Het zijn niet zomaar empirische kenmerken van het instituut, maar agendapunten voor de Kerk op weg naar de eindtijd. Zo beschouwd ontstaat er ruimte voor een oecumenische dialoog.

De eenheid van de Kerk, zo betogen Van de Beek en Rikhof in navolging van de kerkvader Cyrillus van Jeruzalem (315-386), is gefundeerd in de eenheid van God. Deze belijdenis van de vroege Kerk is ontleend aan het Sjema, de basisbelijdenis van Israël: 'Hoor Israël, de HEER is onze God, de HEER is één' (Deut. 6,4). Door de gave van de Geest en in de bediening van het doopsel krijgt de eenheid van de Kerk gestalte. De auteurs wijzen naar de kerkvaders die de Geest, het doopsel en de Kerk als een eenheid beschouwen. In de Westerse Kerk is die eenheid uit elkaar getrokken waardoor er ruimte ontstond tussen de Geest en de Kerk en de geldigheid en effectiviteit van het doopsel onderwerp van kerkelijke twist werd.

De term heilig wordt vandaag meestal moreel ingevuld: Heilig is iemand die goed leeft en die veel voor anderen over heeft, zo is de gangbare gedachte. Maar gaat het daar wel om als we belijden dat de Kerk heilig is? Nee, zeggen Rikhof en Van de Beek, niet om menselijk gedrag gaat het hier, maar om de inwoning van God in de gemeenschap van de Kerk. De Kerk is heilig om wat de heilige Geest aan de goddeloze bewerkt. "Alleen in de gemeenschap met God is de Kerk heilig en zijn haar leden heilig als leden van het lichaam van Christus die hen door zijn Geest uit het duister heeft geroepen tot het licht" (pag. 166).

Voor de duiding van de katholiciteit van de Kerk wordt opnieuw teruggegrepen op Cyrillus van Jeruzalem. Hij legt de nadruk op het allesomvattende van God en de Kerk en onderscheidt vijf karakteristieken van katholiciteit: het wereldwijde karakter, de hele geloofsleer, gericht tot alle mensen, allesomvattend in de vergeving van zonden en in de volheid van gaven en deugden.

De apostoliciteit van de Kerk houdt in dat de Kerk verbonden is met de apostelen. Het geloof in Christus en zijn evangelie wordt van generatie op generatie overgeleverd. Ambtsdragers worden voorbereid om dit op getrouwe wijze te doen. Alleen de Kerk zelf kan waken over de trouw aan de traditie van de apostelen. Zij kan dit bijvoorbeeld niet uitbesteden aan de overheid. Deze taak is in de Kerk toebedeeld aan bisschoppen en in laatste instantie aan de paus. De auteurs onderschrijven de noodzaak van een laatste gezagsinstantie en stellen dat deze taak logischerwijze bij de Bisschop van Rome is komen te liggen. Onfeilbaar, zo stellen zij, is de paus zolang en voor zover hij het apostolisch getuigenis vertegenwoordigt.

Wat betreft het ambt in de Kerk en de eucharistie wordt het spannend vanwege belangrijke verschillen tussen de katholieke en protestantse ambtsopvatting (priester versus dominee) alsook tussen de beleving van de (katholieke) eucharistie en het (protestantse) avondmaal. De auteurs gaan hieraan voorbij. Zij stellen dat wijding/ ordinatie van ambtsdragers door handoplegging, waardoor de gave van de heilige Geest wordt gesymboliseerd, ook in de klassieke protestantse kerken plaatsvindt, zij het dat deze ordinatie niet gebeurt door een bisschop, maar door geordineerde predikanten. Door de ordinatie wordt het ambt een blijvend kenmerk van de identiteit (character indebilis). Het werk van de Geest is gericht op Christus. De Geest stelt Hem tegenwoordig. De Schrift, de Kerk, het ambt en de doop zijn de middelen om tot Christus te komen. Maar deze middelen, zo schrijven Rikhof en Van de Beek, zijn niet de presentie van Christus zelf. Er is een zekere distantie. Zowel voor de Schrift als voor ambt blijft altijd een kritische benadering nodig.

Er is één plek in de Kerk waar Christus zelf, direct en werkelijk, aanwezig is. En dat is de Eucharistie. Ook in deze paragraaf gaan de auteurs uit van een fundamentele overeenstemming tussen de katholieke en protestantse traditie. Wie Thomas, Cajetanus, Luther en Calvijn leest, zal ontdekken dat ieder de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in het sacrament leerden. Het is daarom te betreuren dat nuanceverschillen uitgelegd werden als onoverbrugbare leerverschillen. Volgens Rikhof en Van de Beek kunnen deze beter opgevat worden als verschillende fonkelingen van de kostbare diamant van de aanwezigheid van Christus in het sacrament (pag. 173).

Gespreksvragen

- Hoe is uw ervaring met en beeld van de kerk waar u toe behoort?
- Hoe ziet u de relatie tussen de Drie-ene God en de Kerk?
- Wat betekent het voor u dat de Kerk één, heilig, katholiek en apostolisch is?
- Wat betekent de viering van de Eucharistie in uw geloofsleven?

6. De laatste dingen

De geloofsbelijdenis is zuinig als het gaat over de laatste dingen. Er worden slechts twee zinnen aan gewijd: "Wij belijden de opstanding van het vlees en het leven van de eeuw die komt": een nieuw leven in een nieuwe werkelijkheid. De geloofsbelijdenis zegt niets over de vraag hoe dat leven er uit zal zien. Van de Beek en Rikhof wijden in hun boek 'Wij geloven' aan deze twee sobere slotzinnen van het credo een prachtig hoofdstuk.

Ze leggen hierin uit dat de belijdenis 'Jezus is de Heer' door de tijden heen standhoudt; hoe *doop* en *geloof* de toegangspoorten zijn tot het nieuwe leven, dat aangereikt door Christus' dood en opstanding, bekrachtigd wordt door de gave van de Geest; en dat de ware aard van de Kerk in verborgenheid (sacramenteel) en kruisdagend aanwezig is in onze wereld.

Vooraf in tijden van rampspoed en verdrukking zijn hoop en verlangen onontbeerlijk om het vol te (kunnen) houden. Dat was in ons land zo tijdens de Duitse bezetting (1940-1945). Nu (2020-2021), gedurende de coronapandemie, beuren we elkaar op met woorden van hoop en troost. Dit gaat weer voorbij, er komt een andere tijd. Iedere generatie maakt wel periodes van nood en ontbering mee. In ons deel van de wereld hebben we het wat dat betreft goed getroffen. In de geschiedenis van het volk van Israël wisselen periodes van belofte, opgang en bloei en periodes van neergang, onderdrukking en gevangenschap elkaar af. De relatie met de Heer van de hemelse machten, die zijn volk door de tijden heen vasthoudt en leidt, is de grond van de hoop van het volk van Israel dat er een betere tijd zal komen: 'die nieuwe dag' zal komen, de Dag van de Heer waarop geoordeeld en rechtgedaan zal worden. Uiteindelijk zal het goed komen. De machten van deze wereld hebben niet het laatste woord. Dat is aan God.

Het Nieuwe Testament sluit bij dit gedachtegoed aan. Ook Jezus spreekt over deze en de toekomstige wereld (zie Mt. 12,32; Mc. 10,30; Lc. 18,30). Daarbij moet aangetekend worden dat de Vroege Kerk het zo verstond - en wij vandaag - dat 'die nieuwe dag' in Christus' opstanding uit de doden reeds gekomen is en dat de hoop op de eeuw die komt, verbonden is met het geloof in de opstanding van de doden. Jezus is de eerste en de laatste, Hij vervult de tijden, en verbindt de tijden. Dit eschatologische perspectief is in zijn soberheid overeind gebleven in de geloofsbelijdenis en niet veranderd toen de Kerk in het Romeinse

Rijk van keizer Constantijn in de vierde eeuw een tot de staat erkende godsdienst werd verheven (en aan het eind van die vierde eeuw tot staatsgodsdienst).

Van de Beek en Rikhof zien daarin de hand van de kerkvader Eusebius van Ceasarea (260-337), de eerste kerkhistoricus, die weliswaar de loftrumpet stak over keizer Constantijn, maar die zich zeer bewust was van het verschil tussen het Romeinse politieke bestel en de verwachting van de eeuw die komt. De verwachting van het duizendjarig rijk wees hij van de hand. Het Concilie van Nicea (325) dat deze geloofsbelijdenis opstelde, volgde hem daarin.

Het denken over het einde of over de laatste dingen wordt doorgaans uitgedrukt in temporele begrippen: verleden, heden, toekomst. Maar in de christelijke eschatologie ligt daar het accent niet. Het gaat om het laatste oordeel van God over ons en over de toekomst die daardoor mogelijk wordt. Eschatologie is een kwalitatief en niet een temporeel begrip, zeggen Van de Beek en Rikhof. Het eschatologische perspectief van waaruit wij als christenen mogen leven botst met het historische denken, dat een kenmerk is van de moderne tijd.

Eschatologie is te onderscheiden van apocalyptiek, het literaire genre dat we kennen uit het boek Daniël en waarvan sporen te vinden zijn in het Nieuwe Testament zie (Mc 13,26; 14,62; Op. 1,7). De apocalyptiek richt zich op het onthullen van de eindtijd en het invullen van gebeurtenissen die daaraan vooraf gaan. Denken over de eindtijd is door de tijden heen een geliefd onderwerp geweest. Ook vandaag zijn er ontwerpen in omloop die daarop speculeren. Van de Beek en Rikhof geven in hun boek een mooie schets van de verschillende fasen die apocalyptiek heeft doorlopen om vervolgens van deze ontwerpen afstand te nemen omdat de apocalyptiek uitgaat van vijandbeelden en gemakkelijk gebruikt kan worden om de eigen positie te versterken. Apocalyptiek kan alleen een nuttig instrument zijn zolang deze samengaat met de belijdenis dat de Jezus de Heer is. Waar de apocalyptiek wordt losgemaakt van die belijdenis en een op zichzelf staand ontwerp wordt van de laatste dingen, zetten we volgens Van de Beek en Rikhof een stap achter Christus terug. Dat risico is niet denkbeeldig zeggen zij onder verwijzing naar hedendaagse theologische constructies van de eindtijd of de theologie van het Koninkrijk Gods van de twintigste eeuw.

Een voorbehoud tegen uitgewerkte apocalyptische ontwerpen vinden we in Mt 25. Het verhaal over de wijze en dwaze maagden loopt uit op de vermaning: 'Wees dus waakzaam, want jullie weten niet op welke dag en op welk tijdstip Hij komt' (Mt. 25,13). En verderop in het verhaal (Mt. 25,31-46) over het laatste oordeel, als de schapen van de bokken gescheiden worden, overheerst alom verbazing. 'Maar, wanneer dan...?'

Als christen mogen we deelhebben aan de eschatologische werkelijkheid van God die in Christus is aangebroken. Maar dat is niet een werkelijkheid of sfeer die ons van het concrete, alledaagse leven vervreemdt. Integendeel. Een leven met Christus in de Geest, geeft kracht om niet voor onszelf, maar met en voor de ander te leven, het kruis op te nemen en te dragen. Bij de belijdenis 'Jezus is de Heer' hoort een concreet leven dat daarbij past. Een juist verstaan van de laatste dingen helpt ons daar bij.

Gespreksvragen

- Wat verwacht u van de toekomst? Hebt u er vertrouwen in of bent u eerder bezorgd?
- Als christen mogen we deelhebben aan de eschatologische werkelijkheid van God die in Christus is aangebroken. Is dit voor u een wenkend perspectief of juist niet? Waarom?
- 'Bij de belijdenis 'Jezus is de Heer' hoort een concreet leven dat daarbij past'. Wat mogen we vandaag van christenen en van de Kerk hopen en verwachten?

Geloofsbelijdenis en Oecumene

Boekbespreking van 'Wij geloven. Rooms-katholiek en protestant: één geloof'

Drs. Leo van Leijsen

We hebben genoten van de vijf avonden in de Grote Kerk over het boek *Wij geloven*. Vooral vanwege het bonte gezelschap. Oude bekenden, met een paar nieuwkomers. Het was een oecumenisch samengestelde groep, van katholieken, protestanten, onder wie enkele predikanten, en orthodoxen. Onder die orthodoxen was er één priester. Van de katholieken kerkte er één bij de Remonstanten en één in de PKN. De meeste deelnemers waren bekend met oecumene.

De begeleiding was in handen van ds Paul van der Waal en Leo van Leijsen. Het was een goed boek om samen te lezen.

Het was een kant en klare brok om te lezen, weliswaar niet geheel in lijn van ons leerhuis Bêt Drâshâ waarin we tot nu toe liturgische, homiletische en spirituele teksten hadden gelezen, met hun poëzie en symboliek. Nu werd er weinig verbeelding en eigen creativiteit van de deelnemers verwacht. Dit seizoen was Bêt Drâshâ een echte leesgroep.

De discussies naar aanleiding van het boek liepen echter niet in één rechte lijn. Tijdens de gesprekken werden bepaalde thema's uitgediept, soms onder spontane toevoeging van onderwerpen die naar aanleiding van het boek werden ingebracht.

1. De oecumenische tradities

Het boek is ontstaan uit het gesprek tussen een rooms-katholiek en protestant. Zij spraken met elkaar over wat je de gemeenschappelijke grondslag van beider tradities kunt noemen: de geloofsbelijdenis van Nicea/Constantinopel. Doordat we in het leerhuis goed naar elkaar luisteren en vooral onze eigen achtergrond in het gesprek recht willen doen, ontdekten we dat de derde grote oecumenische traditie, de oosterse orthodoxie, er zo nu en

dan bij inschiet. Te weinig kennis bij de auteurs, of een gekleurd dan wel een eenzijdig beeld.

Daarnaast waait uit beider tradities heel veel gespreksstof mee. Het wordt als kaf en koren bevonden. Er moet van alles gezegd worden, waarvan de lezer soms niet begrijpt – zo blijkt bij de bespreking in de leesgroep – waarom en waartoe? Theologen en publicaties, kerkelijke ontwikkelingen en historische perspectieven. Arbitrair, zoveel is duidelijk voor een van de begeleiders.

2. Wat er gemist werd

Wat deze begeleider ook mist is de context van de wereld van de Septuagint, de Griekse vertaling van het OT van enkele eeuwen voor de jaartelling. In die vertaling worden vele wissels omgezet, die later op het Concilie van Nicea van nut blijken te zijn. Voor zichzelf vond hij bij Karen Armstrong (Een geschiedenis van God) die hij naast *Wij geloven* las, in een paar grove schetsen duidelijkheid over de Griekse achtergronden van de geloofszerkeden.

Verder kwam de vraag op hoe het zit met het theologisch/filosofisch gedachtegoed van het koppel Philo/Paulus, zoals de Groningse theoloog G. H. van Kooten heeft geduid. Je kunt niet, zo werd tijdens de bespreking van *Wij geloven* gezegd, met droge ogen de brieven van Paulus lezen, zonder aan Philo te moeten denken.

Bij de lezing is duidelijk dat sommige zaken in het boek onbesproken blijven, terwijl je juist had gedacht: die komen langs, bijvoorbeeld de wereld van de allegorese tegen de achtergrond van de midrasjim, en vice versa. Kunst en poëzie, liturgie en muziek kwamen verder mondjesmaat aan de orde.

3. De geloofsbelijdenis als gemeenschapstekst

Bij hoofdstuk 1 kwamen de achtergronden van de Geloofsbelijdenis ter sprake, alsmede het thema van de eenheid: de eenheid van God, de drie-eenheid, en de eenheid van de Schrift: OT en NT. Ter sprake is geweest waarom in het Westen de geloofsbelijdenis in de

ik-vorm was gesteld. Dit was – in tegenstelling tot wat de auteurs schreven – ook in orthodoxe kerk zo, meer bepaald in de oosters-orthodoxe kerk. Alleen in de oriëntaals-orthodoxe kerken (Koptische, Syrisch-orthodoxe, Armeense en Ethiopische tradities) is de geloofsbelijdenis in de wij-vorm in de liturgie blijven bestaan. In de wij-vorm zien de twee auteurs ten diepste het oorspronkelijke gemeenschapskarakter van de geloofsbelijdenis.

4. Theologisch spreken

Bij hoofdstuk 2 ging het gesprek over het kwaad: over het morele (*malum morale*) en het natuurlijke kwaad (*malum naturale*); bij Tertullianus zijn dat de *mala culpae*, de kwaden van schuld, en de *mala poenae*, kwaden van straf. Er is gesproken over de eerste oorzaak en de tweede oorzaken (*causae secundae* – volgende oorzaken). En de persoon van Gomaricus (pag 37) kwam ter sprake.

In hoofdstuk 3 kwamen de verschillende onderscheiden wijzen van spreken aan de orde: *theologia* – *oikonomia*; *christologie* – *soteriologie*; *ontologisch* – *historisch*, en *reflexief* – *narratief*. Ook werd de Ariaanse kwestie besproken (pag. 44 e.v.) en de vorm van Arius' denken (pag. 49 e.v.), die zijn tegenstanders ertoe noopte om een nieuwe technische taal te kiezen die anders was dan de Bijbelse taal en die deze Bijbelse taal specificeerde en preciseerde (pag. 50 en 51). Het ging erover dat de tegenstanders van Arius gedwongen waren door de omstandigheden om (deels) de Bijbelse taal te vervangen door een technische en conceptuele taal, omdat de taal van de Schrift anders uitgelegd kon worden, namelijk op een niet-orthodoxe manier. Het God-zijn van Christus is hier ter sprake gekomen.

In hoofdstuk 4 'die geleden heeft onder Pontius Pilatus' behandelden wij hoe het optreden van Jezus in een historische context werd geplaatst, in de geloofsbelijdenis, maar ook in de evangeliën

5. Maria

Bij hoofdstuk 5 kwam Maria te sprake. Zij wordt door het boek als de voorbeeldige gelovige gezien. Maria hoort bij de kerk. Via de orthodoxe priester kwam haar plaats in het orthodoxe liturgische jaar ter sprake: "In de Orthodoxe Kerk begint het kerkelijk jaar op 1

september. Het eerste grote feest wordt 8 september gevierd: de geboorte van de Moeder Gods, het laatste grote feest op 15 augustus: het ontslapen van de Moeder Gods. Elk jaar opnieuw maken de orthodoxe gelovigen met haar het hele kerkelijke jaar door.”

In hoofdstuk 6 ging het over de mens als schepsel, over het heil, over het oordeel, de kerk, het ene doopsel tot vergeving van zonden en de opstanding van de doden en het leven van het komend rijk

Bij hoofdstuk 7 ging het om de opstanding van Christus, als de gekruisigde en als veroordeelde en de betekenis daarvan voor ons mensen. De positie van het Sanhedrin in het proces van Jezus kwam ter sprake (pag. 107 e.v.). Het ging over de basale theologische regel van het Joodse monotheïsme, op grond waarvan Jezus werd veroordeeld. Anselmus' verzoeningsleer (niet in het boek) met de plaatsvervangende dood van Jezus werd in de discussie ingevoerd.

Hoofdstuk 8 ging over de Geest en alles wat de Geest te maken had (doop, vuur). Het belijden van de Geest was in de versie van de geloofsbelijdenis van Nicea (325) nog niet opgenomen. De vermelding van de Geest in de geloofsbelijdenis gebeurde wel bij het Concilie van Constantinopel (381). De Geest heeft te maken met de kerk. “De kerk is één zoals de Geest één is.” (pag. 136).

6. De Bijbel

Hoofdstuk 9 ‘Die gesproken heeft door de profeten’, ging over het OT als Woord van God. Het OT werd ook voorafschaduwning van Christus genoemd. We kwamen hierbij te spreken over de betekenis van de Joden. Sommigen vonden dat de Joden er bij de twee auteurs beter af hadden mogen komen. De figuur van Kajafas kwam ter sprake die geprofeteerd had over Jezus met het oog op diens naderende terechtstelling (pag. 144). De twee scholen van de Bijbeluitleg, die van Alexandrië en Antiochië, kwamen aan de orde, alsmede de plaats van de Bijbel binnen de kerk en zijn verhouding met de Traditie.

7. Kerkelijke tradities en de oecumene

N.a.v. hoofdstuk 10 werd er gesproken over de kerk. Je zou verwachten dat bij het onderwerp van de kerk het bestaan van de twee kerkelijke tradities, waartoe de twee auteurs behoorden, expliciet aan de orde zou komen, maar dat was niet het geval. De oecumene had in deze leesgroep niet de wonderlijke samenwerking van een protestantse auteur en een rooms-katholieke auteur uitdrukkelijk in het vizier. Het leek erop dat er in deze groep het besef heerste dat beide tradities al in verregaande mate van verzoening met elkaar leefden. Wel werd in de reacties op de tekst duidelijk dat de deelnemers daarbij niettemin voor een belangrijk deel uit hun eigen traditie putten. Dat is niet echt gethematiseerd in de groepsdiscussies. Een belangrijke, onderscheiden inbreng uit de eigen traditie kwam in de leesgroep van orthodoxe kant, met name van de orthodoxe priester.

8. De laatste dingen en de Drie-eenheid

Bij hoofdstuk 11, 'De wederopstanding van het vlees en het leven van de eeuw die komt' werd opgemerkt dat dit een verkeerd citaat uit de geloofsbelijdenis is; er moet staan 'De wederopstanding van de *doden* et cetera'. Het gaat hier over de laatste dingen, de eschatologie.

In hoofdstuk 12 ging het over de drie-ene God. Bij de bespreking van het filioque werd het ontbreken van de historische achtergrond van die kwestie bekritiseerd. Dit was een van de keren dat de verkeerde interpretatie van de Orthodoxe Kerk ter sprake kwam.

9. Besluit

De gesprekken werden op een geanimeerde wijze gevoerd. Er was veel interesse in de niet altijd gemakkelijke onderwerpen. Er heerste een soort eenstemmigheid dat we over allerlei zinnelijke zaken van het in principe ene geloof in gesprek waren. Het boek gaf aanleiding om over duidelijke geloofszaken met elkaar te spreken. Het boek was – ook al was men het er niet altijd mee eens, en misschien wel juist op die momenten – een goed middel om het gesprek gaande te houden. De leesgroep over 'Wij geloven' gaf veel deelnemers plezier en voldoening, met dank aan de auteurs Bram van de Beek en Herwi Rikhof.

Personalia

Dr. Eric Bouter is ingenieur en theoloog. Hij is predikant in de hervormde gemeente te Hendrik-Ido-Ambacht. In 2020 publiceerde hij bij uitgeverij Gideon het boek 'De Kerk heeft de toekomst'

Drs. Geert van Dartel is voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland, secretaris van de Katholieke Vereniging voor Oecumene en hoofdredacteur van het tijdschrift Perspectief.

Mgr. dr. Gerard de Korte is bisschop van 's-Hertogenbosch en secundus voor oecumene namens de RK Bisschoppenconferentie.

Drs. Leo van Leijsen is medewerker Oosterse Kerken van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, redactiesecretaris van het tijdschrift Pokrof en redactielid van het tijdschrift Perspectief.

Colofon

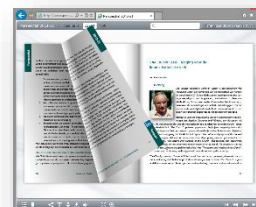
Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. ISSN 2588-9354

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- Reflectie** Perspectief biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- Ruimte** Perspectief wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Het beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- Jongeren** Perspectief biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt viermaal per jaar, en is gratis als digitaal tijdschrift te bekijken op de website van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, of als PDF te downloaden. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

- Nieuwsbrief** Indien u op de hoogte gehouden wilt worden van de activiteiten van Perspectief kunt u zich voor de nieuwsbrief [hier aanmelden](#).
- Steunen** U kunt ons steunen door lid of donateur van onze vereniging te worden, of door een eenmalige bijdrage, zie hiervoor onze [website](#). De Katholieke Vereniging voor Oecumene is ANBI goedgekeurd.
- Redactie** drs. Geert van Dartel, prof. dr. Fred van Iersel, dr. Karim Schelkens, prof. dr. Peter-Ben Smit, drs. Leo van Leijsen, drs. Fokke Wouda, perspectief@oecumene.nl.

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

